ePublishing
ΕΘΝΙΚΟ ΚΕΝΤΡΟ ΤΕΚΜΗΡΙΩΣΗΣ
NATIONAL DOCUMENTATION CENTRE

Έρευνα στην Εκπαίδευση

Τόμ. 6, Αρ. 1 (2017)

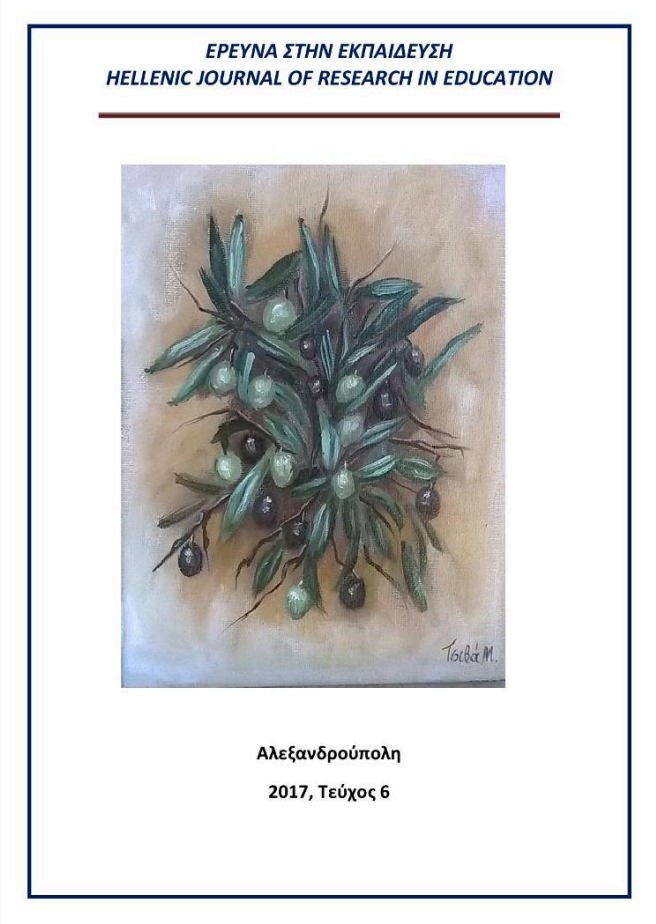

Έμφυλες αναπαραστάσεις στα σχολικά εγχειρίδια θετικής κατεύθυνσης των δύο τελευταίων τάξεων του Δημοτικού σχολείου

Βασιλική Πλιόγκου, Ευαγγελία Κανταρτζή, Μαίρη Τριανταφύλλου

doi: 10.12681/hjre.11940

Copyright © 2017, Βασιλική Πλιόγκου, Ευαγγελία Κανταρτζή, Μαίρη Τριανταφύλλου

Άδεια χρήσης Creative Commons Attribution-NonCommercial-ShareAlike 4.0.

Βιβλιογραφική αναφορά:

Πλιόγκου Β., Κανταρτζή Ε., & Τριανταφύλλου Μ. (2017). Έμφυλες αναπαραστάσεις στα σχολικά εγχειρίδια θετικής κατεύθυνσης των δύο τελευταίων τάξεων του Δημοτικού σχολείου. *Έρευνα στην Εκπαίδευση*, *6*(1), 140–160. https://doi.org/10.12681/hjre.11940

Έρευνα στην Εκπαίδευση
eISSN 2241-7303
2017, Τόμος 6, Τεύχος 1, σσ. 140-160
doi: http://dx.doi.org/10.12681/hjre.11940

© Εργαστήριο Παιδαγωγικής Έρευνας και Εκπαιδευτικών Πρακτικών
Τμήμα Επιστημών της Εκπαίδευσης στην Προσχολική Ηλικία
Δημοκρίτειο Πανεπιστήμιο Θράκης

Έμφυλες αναπαραστάσεις στα σχολικά εγχειρίδια θετικής κατεύθυνσης των δύο τελευταίων τάξεων του Δημοτικού σχολείου

Βασιλική Πλιόγκου[α], Ευαγγελία Κανταρτζή[β], Μαίρη Τριανταφύλλου[γ]

[α] Δρ. ΠΤΔΕ-ΑΠΘ/Μητροπολιτικό Κολλέγιο Θεσσαλονίκης/University of East London
[β] Σχολική Σύμβουλος 6ης Π.Ε. Θεσσαλονίκης/Μουσείο Σχολικής Ζωής και Εκπαίδευσης του ΕΚΕΔΙΣΥ
[γ] Φιλόλογος, ΜΠΣ Ειδικής Αγωγής/ Μητροπολιτικό Κολλέγιο Θεσσαλονίκης/University of East London

Περίληψη

Σκοπός της παρούσας μελέτης είναι η ανίχνευση των στοιχείων που συνθέτουν την παρουσία του φύλου στα σχολικά εγχειρίδια θετικής κατεύθυνσης του Δημοτικού σχολείου. Συγκεκριμένα, εξετάζονται τα σχολικά εγχειρίδια -Βιβλία και Τετράδια Εργασιών- των Μαθηματικών, της Φυσικής και της Γεωγραφίας των δύο τελευταίων τάξεων του Δημοτικού. Τα σχολικά εγχειρίδια επιτελούν έναν διττό ρόλο. Από τη μια, αποτελούν ένα εργαλείο που βοηθάει στην πρόσβαση στη γνώση και από την άλλη, συμβάλλουν στην υιοθέτηση αντιλήψεων και ιδεολογιών από τους/τις μαθητές/τριες. Για αυτόν τον λόγο θεωρείται σκόπιμο να μελετηθεί ο τρόπος που απεικονίζονται τα φύλα στα σχολικά εγχειρίδια του Δημοτικού. Αρχικά, γίνεται μια σύντομη επισκόπηση των ερευνών που έλαβαν χώρα σε Ελλάδα και εξωτερικό και διερεύνησαν τον τρόπο με τον οποίο προσεγγίζεται το φύλο στο σχολείο, στην ευρύτερη εκπαιδευτική κοινότητα και απεικονίζεται στα σχολικά εγχειρίδια. Τα αποτελέσματα των ερευνών αναδεικνύουν την ανισότητα που υπάρχει στην παρουσίαση αγοριών και κοριτσιών, κυρίως, στα σχολικά εγχειρίδια θετικής κατεύθυνσης, αλλά και στην απόκλιση που παρατηρείται μεταξύ των φύλων στην επίδοση στα παραπάνω μαθήματα. Ως μέθοδος επεξεργασίας και διερεύνησης των εγχειριδίων χρησιμοποιήθηκε η μέθοδος ανάλυσης περιεχομένου. Μετά την εμβριθή μελέτη των εγχειριδίων, εντοπίστηκαν και ορίστηκαν οι τέσσερις προς διερεύνηση κατηγορίες. Τα ευρήματα της μελέτης έδειξαν ότι τα σχολικά εγχειρίδια θετικής κατεύθυνσης του Δημοτικού σχολείου παρουσιάζουν, ακόμη και σήμερα, στερεότυπες αντιλήψεις γύρω από το φύλο. Από τα αποτελέσματα διαφαίνεται ότι οι άντρες εμφανίζονται περισσότερο, αναλαμβάνουν πρωταγωνιστικούς ρόλους και ηγετικές θέσεις και απασχολούνται σε όλων των ειδών τα επαγγέλματα. Εν αντιθέσει, οι γυναίκες εμφανίζονται πιο περιορισμένα, ασχολούνται με πιο παραδοσιακές εργασίες και παρουσιάζονται πιο ευάλωτες και αδύναμες. Παρ' όλο που τα σημερινά σχολικά εγχειρίδια, συγκριτικά με τα παλαιότερα, επιχειρούν μια πιο δίκαιη παρουσίαση του γυναικείου φύλου και μεγαλύτερη συμμετοχή της γυναίκας στον επαγγελματικό και κοινωνικό στίβο, η προσπάθεια αυτή παραμένει περιορισμένη και αποσπασματική. Τα στερεότυπα μεταξύ των φύλων παραμένουν και η ολιστική αποδόμηση των έμφυλων ταυτοτήτων δεν έχει επιτευχθεί. Ζητούμενο, ωστόσο, αποτελεί και ο τρόπος διαχείρισης των εγχειριδίων από τον/την εκπαιδευτικό, του/της οποίου/ας η στάση οφείλει να προωθεί την ισότητα αγοριών και κοριτσιών εντός και εκτός τάξης. Τέλος, παρουσιάζονται δράσεις που στοχεύουν στην ευαισθητοποίηση των εκπαιδευτικών απέναντι σε ζητήματα φύλου.

Λέξεις-κλειδιά: φύλο, στερεότυπα, έμφυλες αναπαραστάσεις, σχολικά εγχειρίδια θετικής κατεύθυνσης Δημοτικού, εκπαιδευτικοί

Υπεύθυνος επικοινωνίας: Βασιλική Πλιόγκου, Ν. Βότση, 56431 Θεσσαλονίκη, pliogouv@gmail.com

URL: http://ejournals.epublishing.ekt.gr/index.php/hjre/index

Abstract

The aim of the current study is the detection of the features that make up the presence of the gender in the Science direction school textbooks in the primary school. Specifically, the tested school textbooks – books and workbooks- are those of Mathematics, Physics and Geography of the last two classes in the primary school. School textbooks have a two-fold role. On the one hand, they constitute a tool which helps the access to the knowledge and, on the other hand, they contribute to the perceptions' and ideologies' adoption on behalf of the students. For this reason, the way in which the genders are depicted in the school textbooks in the primary school is considered significant to be studied. At first, there is a short preview of the researches which took place in Greece and abroad and explored the way in which the gender is depicted at school, in the wider educational community and in school textbooks. The findings of the researches accentuate the existing inequality in the boys' and girls' presentation in the Science direction school textbooks, and the deviation that is observed between the genders in the performance on the above subjects. The method used to edit and explore textbooks was through the content analysis. After studying the textbooks thoroughly, the four to be explored categories were located and defined. The findings of the study showed that the Science direction school textbooks in the primary school present, even today, stereotype perceptions about the gender. Through the results it is projected that men appear more often, have primary roles and leadership positions and are occupied in all kinds of occupations. On the contrary, women appear less, are occupied in more traditional tasks and are presented weaker and more vulnerable. Although the current school textbooks, in comparison with the older ones, dare to have a more just presentation of the female gender and a greater female participation in the professional and social realm, this effort still remains limited and fragmentary. There are still stereotypes between the two genders and the holistic deconstruction of the gendered representations has not been achieved. However, it is expected to be realised the way in which school textbooks are used by each teacher, whose attitude should promote the equality between boys and girls inside and outside the classroom. Lastly, there are shown actions which aim at the teachers' awareness towards gender issues.

Key words: gender, stereotypes, gendered representations, Science direction school textbooks, teachers

©2017, Βασιλική Πλιόγκου, Ευαγγελία Κανταρτζή, Μαίρη Τριανταφύλλου
Άδεια CC-BY-SA 4.0

1. Εισαγωγή

Κατά το παρελθόν, η ελληνική κοινωνία χαρακτηριζόταν -και όχι άδικα- ανδροκρατούμενη. Η παρουσία της γυναίκας υπονομευόταν από πολλές στερεοτυπικές αντιλήψεις. Στην αρχαιότητα, η γυναίκα δεν είχε δικαίωμα συμμετοχής στον δημόσιο βίο, ενώ η μόρφωση και η ψυχαγωγία ήταν αποκλειστικό προνόμιο των αντρών. Η εκπαίδευση αποτέλεσε ένα από τα κυρίαρχα δικαιώματα, που αποκτήθηκε με πολλούς αγώνες και όχι απρόσκοπτα από το γυναικείο φύλο, το οποίο άρχισε να διεκδικεί ενεργά το δικαίωμα στη μόρφωση κατά τον 19^{ο} αι. (Δεληγιάννη & Ζιώγου, 1993; Καρακατσάνη & Πλιόγκου, 2016). Κατά τη διάρκεια του 19^{ου} και 20 ου αι., δικαίωμα στην εκπαίδευση είχαν μόνο «οι πλούσιες κορασίδες», καθώς η μόρφωση αποτελούσε για τη γυναίκα ένα επιπρόσθετο διακοσμητικό στοιχείο που θα διευκόλυνε τη σύναψη ενός επιτυχημένου γάμου (Καρακατσάνη & Πλιόγκου, 2016). Χρειάστηκε να περάσουν πολλοί αιώνες προκειμένου να αμβλυνθούν οι ανισότητες και οι γυναίκες να αποκτήσουν ισότιμα δικαιώματα στην εκπαίδευση, στον επαγγελματικό στίβο και στην κοινωνική ζωή.

Οι διακρίσεις αναπαράγονται, εν γένει, μέσα από το περιβάλλον στο οποίο ζει, μαθαίνει και κοινωνικοποιείται το άτομο. Έτσι, η αντιμετώπιση του φύλου μέσα στη σχολική τάξη αποτέλεσε σημαντικό παράγοντα της εκπαίδευσης από την ίδρυση του Ελληνικού κράτους. Αρχικά, τα κορίτσια εκπαιδεύονταν σε ξεχωριστά πλαίσια από τα αγόρια και είχαν περιορισμένες ευκαιρίες να επιτύχουν και να εισέλθουν στην αγορά εργασίας. Ήταν προορισμένες, για να αναλάβουν τον οίκο, τις οικιακές δραστηριότητες και την ανατροφή των παιδιών. Μόλις το 1970, άρχισαν να κάνουν την εμφάνισή τους ουσιαστικές αλλαγές που στόχευαν στην κατάρριψη των στερεοτύπων (Θεοδώρου & Κουτλής, 2001; Κογκίδου & Πολίτης, 2006).

Η κοινωνικοποίηση του ρόλου των φύλων, η οποία ανήκει στο ευρύ πεδίο της κοινωνικοποίησης, συντελείται μέσα από τον συνδυασμό πολλών παραγόντων, καθώς και τη συνεργασία πολλών φορέων. Η οικογένεια είναι ένας από τους πρώτους και πιο σημαντικούς φορείς της κοινωνικοποίησης. Με άμεσο ή έμμεσο τρόπο τα παιδιά μέσα στην οικογένεια μαθαίνουν να αποδέχονται και να συμπεριφέρονται, σύμφωνα με τα αποδεκτά από την κοινωνία, πρότυπα του ρόλου των φύλων (Ανθόπουλος & Κανταρτζή, 2006). Η κοινωνικοποίηση ως προς τον ρόλο του φύλου συνίσταται στον διαφορετικό τρόπο διαπαιδαγώγησης των αγοριών και των κοριτσιών, ώστε να προετοιμαστούν για τους διαφορετικούς ρόλους που η κοινωνία ορίζει ανάλογα με το φύλο τους (Tibbetts, 1979; Μαραγκουδάκη, 2005).

Δεν είναι ήσσονος σημασίας η συμβολή του σχολείου στην κοινωνικοποίηση του ρόλου των φύλων. Το σχολείο αργότερα ή και παράλληλα με την οικογένεια, συνεχίζει και ενισχύει την πορεία αυτή, καθώς αναπαράγει όχι μόνο νοητικές δεξιότητες αλλά και αντιλήψεις και αξίες, οι οποίες είναι απαραίτητες, για να διατηρηθεί η κοινωνική δομή μιας συγκεκριμένης κοινωνίας, σε μια συγκεκριμένη χρονική στιγμή της ιστορικής της εξέλιξης. Στο βασικό Νόμο 1566/85 (Δομή και λειτουργία της πρωτοβάθμιας και δευτεροβάθμιας εκπαίδευσης, άρθρο 1, παράγραφος 1), σαφώς ορίζεται ανάμεσα στους στόχους της εκπαίδευσης και ο κοινωνικοποιητικός χαρακτήρας της. Τις τελευταίες δεκαετίες μάλιστα με την αλλαγή των κοινωνικών δομών και την αυξανόμενη είσοδο των γυναικών στην αγορά εργασίας, αυτός ο ρόλος του σχολείου παρουσιάζεται περισσότερο διευρυμένος, αλλά και πιο ουσιαστικός. Η λειτουργία των σχολείων σε ολοήμερη βάση αύξησε και τον αριθμό ωρών παραμονής των παιδιών στο σχολείο, με αποτέλεσμα την ενίσχυση αυτού του συγκεκριμένου ρόλου (Δεληγιάννη & Ζιώγου, 1993; Πυργιωτάκης, 2001).

Το σχολείο, όμως, όπως κάθε άλλος κοινωνικός θεσμός, λειτουργεί ως ένας ιδεολογικός μηχανισμός που εκφράζει τη δομή και λειτουργία της κυρίαρχης ιδεολογίας και αντανακλά τις κοινωνικές πεποιθήσεις και τις αντιλήψεις της εκάστοτε εποχής (Althusser, 1972; Bourdieu & Passeron 1977; Νόβα-Καλτσούνη, 1996; Φτιάκα, 2007). Διδάσκει στάσεις και προσδοκίες για αγόρια και κορίτσια μέσα από την οργάνωση και το περιεχόμενο του προγράμματος σπουδών, αλλά και μέσα από τις σχέσεις των εκπαιδευτικών με τους μαθητές και τις μαθήτριές τους (Delamont, 1990). Από την άλλη, το λανθάνον αναλυτικό πρόγραμμα, το οποίο λειτουργεί παράλληλα με το επίσημο είναι, πολλές φορές, φορέας σεξιστικών και άλλων στερεοτύπων, τα οποία μεταφέρονται έμμεσα στους/στις μαθητές/τριες μέσα από τα εγχειρίδια ή την αλληλεπίδραση με τους/τις δασκάλους/δασκάλες και το ευρύτερο σχολικό περιβάλλον (Κανταρτζή & Πλιόγκου, 2007). Έτσι, όταν μέσα στο σχολείο υποβόσκουν στερεότυπες αντιλήψεις και συμπεριφορές, υποδαυλίζονται η ανισότητα και οι κοινωνικές προκαταλήψεις.

Πολλές έρευνες έχουν μελετήσει την έμφυλη διάσταση και οργάνωση του εκπαιδευτικού συστήματος. Η ανισότητα μεταξύ των φύλων και η μεταφορά σεξιστικών στάσεων και αντιλήψεων προς το μαθητικό πληθυσμό επιβεβαιώνεται από τον τρόπο που είναι οργανωμένο το σχολείο (Delamont, 1983; Adams & Walkerdine, 1986). Έρευνα δείχνει ότι πολλοί εκπαιδευτικοί θετικών μαθημάτων δείχνουν μεγαλύτερο εκπαιδευτικό ενδιαφέρον για τα αγόρια, καθώς πιστεύουν ότι εκείνα μπορούν να κατανοήσουν καλύτερα τις μαθηματικές και φυσικές έννοιες και ως εκ τούτου να ανταποκριθούν πιο αποτελεσματικά στις απαιτήσεις του μαθήματος (Δημάκη, Χαϊτοπούλου, Παπαπάνου, Ραβάνης, 2008). Επιπρόσθετα, από τα αποτελέσματα έρευνας που υλοποιήθηκε σε δημοτικά σχολεία, υπό την αιγίδα του Αριστοτελείου Πανεπιστημίου Θεσσαλονίκης, στο πλαίσιο του προγράμματος «Μελέτη των νέων προτύπων για το ανδρικό φύλο μέσα στα παιδικά λογοτεχνικά βιβλία», διαφάνηκε ότι οι μαθητές ενστερνίζονται τα στερεότυπα του φύλου που κυριαρχούν στην κοινωνία και δίνουν στον άντρα έναν ηγεμονικό ρόλο. Αξιοσημείωτο εύρημα αποτελεί το γεγονός ότι οι εκπαιδευτικοί, που έλαβαν μέρος στην έρευνα, συνειδητοποίησαν ότι η δική τους στάση

αναπαράγει, πολλές φορές, στερεότυπα φύλου, τα οποία μεταδίδονται ασυνείδητα στα παιδιά (Κανατσούλη & Σουλιώτη, 2015).

Τα σχολικά εγχειρίδια είναι ένας από τους πιο σημαντικούς φορείς της κυρίαρχης ιδεολογίας και της μεταφοράς στάσεων και αντιλήψεων στους/στις μαθητές/τριες για τον ρόλο των φύλων. Η επίδρασή τους θεωρείται καθοριστική, καθώς είναι το διδακτικό μέσο, το οποίο χρησιμοποιείται καθημερινά και για πολλές ώρες (Joanne et al., 2002; Κανταρτζή & Πλιόγκου, 2007). Για τον λόγο αυτόν, θεωρείται ότι μεταφέρει την επίσημη άποψη, καθώς εγκρίνεται και διανέμεται δωρεάν από το κράτος. Η τυπωμένη λέξη φαίνεται να αντικατοπτρίζει την πραγματικότητα, καθώς ακόμη και ενήλικες με διευρυμένη κριτική σκέψη τείνουν να πιστεύουν ότι οτιδήποτε γραμμένο είναι ταυτόχρονα και σωστό. Επίσης, οι απόψεις που υπάρχουν μέσα στα βιβλία αφομοιώνονται εύκολα από το αναγνωστικό κοινό, γιατί μεταφέρονται με λανθάνοντα τρόπο, αδρανοποιώντας την ικανότητα κριτικής αντίστασης (Κανταρτζή, 2003).

Τα παιδιά μαθαίνουν τις προσδοκίες για το ρόλο των φύλων μέσα από τα βιβλία. Τα βιβλία που είναι γραμμένα με τρόπο που αναπαράγουν στερεότυπα, ενισχύουν μια άποψη για την κοινωνία, στην οποία οι επιλογές για άνδρες και γυναίκες περιορίζονται από τα στερεότυπα του ρόλου των φύλων, ακόμα περισσότερο, από ό,τι στην πραγματική ζωή. Εξάλλου, όπως αναφέρουν οι θεωρίες της Πρόσληψης, που αναπτύχθηκαν κατά τη δεκαετία 1960-70, δημιουργείται μία αμοιβαία σχέση και μια αλληλεπίδραση μεταξύ κειμένου και αναγνώστη. Ο δεύτερος ενστερνίζεται απόψεις, θετικές ή αρνητικές, που μεταφέρονται σε αυτόν άμεσα ή έμμεσα από τα βιβλίο και τις συμπληρώνει μέσα από τις δικές του εμπειρίες και στάσεις ζωής (Holub, 2004).

Η σχετική έρευνα των σχολικών εγχειριδίων και του διδακτικού υλικού αρχίζει στο εξωτερικό από τα τέλη της δεκαετίας του 1960, ενώ στην Ελλάδα οι πρώτες έρευνες ξεκινούν τη δεκαετία του 1980. Από τις πιο σημαντικές έρευνες είναι εκείνες των Marjorie U'Ren (1971), Nilsen (1971), Weitzman & Rizzo (1974), Rupley, Garcia & Longnion (1981). Οι έρευνες αυτές καταλήγουν στο συμπέρασμα ότι όχι μόνο υπάρχει μια άνιση εκπροσώπηση των δύο φύλων, αλλά το ανδρικό φύλο είναι αυτό που κυριαρχεί παντού.

Οι διακρίσεις αφορούν στους χαρακτήρες των βιβλίων, στις δραστηριότητες και τα χαρακτηριστικά που τους αποδίδονται καθώς και στο είδος της γλώσσας που χρησιμοποιείται (γλωσσικός σεξισμός). Οι ρόλοι των αντρών και των γυναικών ακολουθούν τα παραδοσιακά στερεότυπα του ρόλου των φύλων με αποτέλεσμα οι γυναίκες να παρουσιάζονται κυρίως στο ρόλο της μητέρας και νοικοκυράς, ενώ ο άνδρας να παρουσιάζεται σε ποικίλους ρόλους και δραστηριότητες.

Στην Ελλάδα, οι έρευνες έχουν ως αντικείμενο, κυρίως, το περιεχόμενο των παιδικών και σχολικών βιβλίων και την επίδρασή τους στην κοινωνικοποίηση των φύλων. Μια από τις πρώτες έρευνες είναι η έρευνα της Φραγκουδάκη, η οποία εξέτασε τα αναγνωστικά βιβλία της περιόδου 1954-1974. Το συμπέρασμα στο οποίο καταλήγει είναι ότι η θέση της γυναίκας προβάλλεται στην παραδοσιακή της έκφραση, ως μάνα και νοικοκυρά ενώ ο πατέρας είναι ο αρχηγός της οικογένειας. Η Γεωργίου-Νίλσεν (1971), μελετά δύο σειρές αναγνωστικών βιβλίων και τον τρόπο που παρουσιάζεται η οικογένεια, καταλήγοντας στο συμπέρασμα ότι μέσα στην οικογένεια κυριαρχεί αυστηρός καταμερισμός των ρόλων που αναπαράγει κοινωνικά στερεότυπα. Η Μακρυνιώτη (1986), μελέτησε τα αναγνωστικά από το 1834-1919 καταλήγοντας στο συμπέρασμα ότι η γυναίκα εμφανιζόταν στην πλειονότητα των περιπτώσεων ως μητέρα, ενώ ο άντρας ως αρχηγός και προστάτης της οικογένειας.

Πολύ σημαντικές θεωρούνται οι δύο έρευνες των Δεληγιάννη-Κουϊμτζή & Ζιώγου Καραστεργίου (1981; 1993). Στις μελέτες αυτές εξετάστηκαν τα αναγνωστικά παλαιότερα και νεότερα και τα συμπεράσματα στα οποία κατέληξαν είναι ότι στα βιβλία υπερέχει το αντρικό στοιχείο, τόσο ποσοτικά όσο και ποιοτικά. Σημαντικές βελτιώσεις παρατηρούνται στην εικόνα του άντρα, ο οποίος τώρα εμφανίζεται και σε παραδοσιακά γυναικείες δραστηριότητες όπως το μαγείρεμα, το πλύσιμο των πιάτων κλπ. Στις έρευνες της Κανταρτζή (1991; 2003), εξετάστηκαν τα σχολικά εγχειρίδια του δημοτικού σχολείου. Τα αποτελέσματα επιβεβαιώνουν τις προηγούμενες έρευνες εμφανίζοντας το αντρικό φύλο να υπερέχει παντού, κατακτώντας τον κοινωνικό, πολιτικό και επαγγελματικό κόσμο. Η γυναίκα εξακολουθεί να παρουσιάζεται στους παραδοσιακούς της ρόλους, ακόμα και όταν παρουσιάζεται η εργαζόμενη γυναίκα εμφανίζεται σε παραδοσιακά γυναικεία επαγγέλματα.

Οι Παντίσκα, Παπαπάνου και Ραβάνης (1997), εξέτασαν τα σχολικά εγχειρίδια των φυσικών επιστημών της Ε΄ τάξης του Δημοτικού και της Β΄ Γυμνασίου. Στα αποτελέσματα αναδεικνύεται ότι υπάρχει, όχι μόνο ποσοτική διαφορά στη συχνότητα εμφάνισης των φύλων αλλά και ποιοτική. Στη διαπραγμάτευση θεμάτων, όπως οι δυνάμεις, η ισχύς, το έργο και η ενέργεια, όπου οι έννοιες είναι κοινωνικά σηματοδοτημένες, η αναλογία είναι συντριπτική σε βάρος των γυναικών. Σε έρευνα της Κανταρτζή (2001), που μελέτησε τον ρόλο του φύλου στα σχολικά βιβλία των Μαθηματικών, η εικόνα παραμένει ίδια. Οι άντρες εμφανίζονται περισσότερο συγκριτικά με τις γυναίκες, αναλαμβάνοντας όλων των ειδών τις εργασίες, ενώ οι γυναίκες απασχολούνται σε στερεότυπους παραδοσιακούς ρόλους, όπως τα οικιακά και η αγορά καταναλωτικών αγαθών. Επίσης, σε έρευνα του Μπονίδη (2004), που εξετάζει τους ρόλους των φύλων στην εικονογράφηση των βιβλίων «*Εμείς και ο Κόσμος*» του Δημοτικού σχολείου, διαφαίνεται ότι ο ρόλος των φύλων, όπως αυτός απεικονίζεται στις εικόνες των σχολικών εγχειριδίων διαφοροποιείται με τους άντρες να καταλαμβάνουν ενεργητικούς και εκτός σπιτιού ρόλους, και τις γυναίκες πιο παραδοσιακούς-οικοκυρικούς ρόλους. Τέλος, πολύ σημαντική προσπάθεια αποτέλεσε το έργο «*Παραγωγή βοηθητικού εκπαιδευτικού υλικού για την εισαγωγή θεμάτων σχετικά με τα φύλα στην εκπαιδευτική διαδιακσία»*, το οποίο εντάσσεται στον άξονα προτεραιότητας 4 του ΕΠΑΕΑΚ ΙΙ και στόχευε στην προώθηση της ισότητας σε Πρωτοβάθμια και Δευτεροβάθμια Εκπαίδευση, με επιστημονικά υπεύθυνη την καθηγήτρια του Πανεπιστημίου Ιωαννίων, κα Ελένη Μαραγκουδάκη (Μαραγκουδάκη, 2000-2006). Ειδικότερα, στο πλαίσιο του έργου εντάχθηκε το «*Υποστηρικτικό και Διδακτικό Υλικό για τα σχολικά εγχειρίδια μαθημάτων θετικής κατεύθυνσης*», στο οποίο έλαβαν μέρος τέσσερα Πανεπιστήμια, και συγκεκριμένα το Αριστοτέλειο Πανεπιστήμιο Θεσσαλονίκης, το Πάντειο Πανεπιστήμιο Κοινωνικών και Πολιτικών Επιστημών, το Πανεπιστήμιο Αιγαίου και το Πανεπιστήμιο Ιωαννίνων. Το παρόν έργο με επιστημονικά υπεύθυνη την κα Μαραγκουδάκη στόχευε στην άμβλυνση των διακρίσεων και στην ισότιμη παρουσία των φύλων στα σχολικά εγχειρίδια θετικής κατεύθυνσης (Τρέσσου, Κανταρτζή & Πλιόγκου, 2006; Τρέσσου, Κανταρτζή, Πλιόγκου & Πάτκου, 2007).

2. Σκοπός έρευνας και ερευνητικά ερωτήματα

Σκοπός της παρούσας έρευνας είναι να διερευνηθεί ο τρόπος με τον οποίο τα δύο φύλα παρουσιάζονται μέσα στα σχολικά εγχειρίδια θετικής κατεύθυνσης των δύο τελευταίων τάξεων του Δημοτικού σχολείου. Οι ερευνήτριες έχοντας ασχοληθεί επισταμένως με ζητήματα φύλου και ισότητας, θέλησαν να διερευνήσουν το βαθμό στον οποίο οι πρόσφατες διακηρύξεις περί Ισότητας των φύλων στην κοινωνική και επαγγελματική ζωή, επηρέασαν την απεικόνισή τους στα σχολικά εγχειρίδια και να εξετάσουν κατά πόσο η γυναίκα παρουσιάζεται ισότιμα –ποσοτικά και ποιοτικά- με τον άντρα. Επίσης, ο ισχυρισμός που συχνά αναφέρεται στην κατά φύλο διαφοροποίηση στις σχολικές επιδόσεις στα παραπάνω μαθήματα, αλλά και στην αρνητική στάση των κοριτσιών στα μαθήματα των θετικών επιστημών (Baker & Jones, 1993; Τρέσσου-Μυλωνά, 1994) λειτούργησε για τις ερευνήτριες ως έναυσμα για τη διεξαγωγή της συγκεκριμένης έρευνας.

Τα ερευνητικά ερωτήματα της παρούσας έρευνας, όπως διαμορφώθηκαν μετά από τη μελέτη της βιβλιογραφίας και του υπό διερεύνηση υλικού, είναι:

- Πώς παρουσιάζονται οι ρόλοι αντρών-γυναικών στα εγχειρίδια θετικής κατεύθυνσης του Δημοτικού σχολείου;
- Ποιες διαφοροποιήσεις εμφανίζονται ως προς τη συμπεριφορά των φύλων;
- Ποια στερεότυπα εντοπίζονται στερεότυπα ως προς τις ασχολίες ανάμεσα στα φύλα;
- Σε ποιο βαθμό είναι ισότιμα κατανεμημένες οι αναφορές και οι απεικονίσεις διάσημων αντρών και γυναικών μέσα στα εγχειρίδια;
- Πώς είναι κατανεμημένη η συντακτική ομάδα των σχολικών εγχειριδίων ως προς το φύλο;
- Έχουν αποδομήσει τα σύγχρονα σχολικά εγχειρίδια τα στερεότυπα φύλου;

3. Μεθοδολογία Έρευνας

3.1. Ανάλυση Περιεχομένου

Όσον αφορά στη μέθοδο επεξεργασίας και ανάλυσης του πρωτογενούς ερευνητικού υλικού, χρησιμοποιήθηκε η μέθοδος της ανάλυσης περιεχομένου (content analysis), η οποία θεωρείται ως η καταλληλότερη μέθοδος για τη διερεύνηση των έμμεσων μηνυμάτων ενός κειμένου και την ανάλυση της συμβολικής συμπεριφοράς (Berelson, 1952; Holsti, 1968). Η ανάλυση περιεχομένου θέτει ερωτήματα, που στοχεύουν στην ποσοτική ταξινόμηση του υλικού και τα οποία προσεγγίζονται σύμφωνα με ένα σύστημα κατηγοριών σχεδιασμένο κατά τέτοιο τρόπο, ώστε να προκύπτουν στοιχεία για συγκεκριμένες πλευρές του περιεχομένου του κειμένου.

Πλεονεκτήματα της συγκεκριμένης μεθόδου είναι ότι πρόκειται για μια «διακριτική» μέθοδο, καθώς ο/η ερευνητής/τρια μπορεί να «παρατηρεί» χωρίς να γίνεται ο/η ίδιος/α αντιληπτός/ή. Ακόμη, επιτρέπει μακροχρόνιες έρευνες με «χαμηλό κόστος» και ακριβώς επειδή τα δεδομένα δεν είναι τελικώς διαμορφωμένα, μπορούν να υποβληθούν σε περαιτέρω ανάλυση, επιτρέποντας κατά τον τρόπο αυτό την εξασφάλιση της εγκυρότητας και αξιοπιστίας της έρευνας. Ωστόσο, μειονεκτήματα της ανάλυσης περιεχομένου μπορεί να είναι ότι τα διαθέσιμα στοιχεία χαρακτηρίζονται ως περιορισμένα ή ότι έχουν γραφεί για διαφορετικό σκοπό από τους στόχους της έρευνας που διεξάγεται. Επιπρόσθετα, δύσκολα εντοπίζονται αιτιώδεις σχέσεις, οι οποίες προκαλούν τα κοινωνικά φαινόμενα που ερευνώνται (Robson, 1996).

3.2. Εντοπισμός Κατηγοριών

Στην παρούσα μελέτη, ως μονάδα ανάλυσης χρησιμοποιήθηκε το κείμενο και οι εικόνες. Τον κύριο ρόλο στη συγκρότηση των μονάδων ανάλυσης έπαιξε το υλικό των σχολικών εγχειριδίων, με αποτέλεσμα οι κατηγορίες να προκύψουν από το ίδιο το υλικό. Αφού καθορίστηκε η μονάδα ανάλυσης αποδελτιώθηκαν όλες οι αναφορές που πραγματεύονταν το φύλο στα εν λόγω σχολικά εγχειρίδια.

Εν συνεχεία, εντοπίστηκαν οι κατηγορίες. Στην ανάλυση του περιεχομένου, η εξαγωγή των κατηγοριών πρέπει να ακολουθεί αυστηρά κριτήρια, ώστε να μην υπάρξει υπόνοια μεροληψίας, δηλαδή να μη μελετηθεί το υλικό που ενισχύει την υπόθεση του/της ερευνητή/τριας (Berelson, 1952). Στην παρούσα έρευνα, οι κατηγορίες που κατασκευάστηκαν ήταν συνυφασμένες με τα ερευνητικά ερωτήματα που είχε θέσει η ερευνητική ομάδα και βασίστηκαν σε πρότερες έρευνες, η πλειονότητα των οποίων παρουσιάζεται στο προηγούμενο κεφάλαιο (Κανταρτζή, 1991; Πολίτης, 1994; Κανταρτζή, 2003; Κανταρτζή & Πλιόγκου, 2007; Τρέσσου, Κανταρτζή, Πλιόγκου & Πάτκου, 2007). Έτσι, μέσα από την επισταμένη μελέτη της βιβλιογραφίας και του υλικού, προέκυψαν συνολικά οκτώ κατηγορίες. Στο πλαίσιο, όμως, του παρόντος κειμένου επιλέγεται να παρουσιαστεί η ανάλυση τεσσάρων από αυτές.

Συγκεκριμένα*:*

1. Πρωταγωνιστικοί ρόλοι
2. Συμπεριφορές των φύλων
3. Αναφορές σε διάσημα πρόσωπα
4. Συντακτικές επιτροπές σχολικών εγχειριδίων

Αρχικά, προηγήθηκε μια πιλοτική έρευνα στα εγχειρίδια και Τετράδια Εργασιών των Μαθηματικών με στόχο τη διαπίστωση του βαθμού ικανοποίησης των τελικών κατηγοριών της

έρευνας. Τα άτομα που αποτέλεσαν την ερευνητική ομάδα δούλεψαν ανεξάρτητα πάνω στο ίδιο υλικό, ταξινομώντας το στην κάθε κατηγορία και στη συνέχεια ελέγχθηκε η συμφωνία τους μέσα από δύο τύπους[1]. Από τα αποτελέσματα της πιλοτικής έρευνας διαφάνηκε ότι οι κατηγορίες ήταν ικανοποιητικές και δεν απαιτούνταν τροποποιήσεις. Εν συνεχεία, με την τεχνική της δόμησης περιεχομένου (Μπονίδης, 2004), περιγράφηκε το σύνολο των αναφορών και των εικόνων, οι οποίες σχετίζονταν με το υπό διερεύνηση θέμα και υπάχθηκαν στην κατάλληλη κατηγορία.

Συγκεκριμένα εξετάστηκαν και αναλύθηκαν τα παρακάτω σχολικά εγχειρίδια:

Κακαδιάρης, Χ., Μπελίτσου, Ν., Στεφανίδης, Γ., & Χρονοπούλου, Γ. (2006) (α΄ έκδοση). *Μαθηματικά Ε΄ Δημοτικού*. Ινστιτούτο Τεχνολογίας Υπολογιστών και Εκδόσεων ΔΙΟΦΑΝΤΟΣ. (ΜΕ).

Κακαδιάρης, Χ., Μπελίτσου, Ν., Στεφανίδης, Γ., & Χρονοπούλου, Γ. (2006) (α΄ έκδοση). *Μαθηματικά Ε΄ Δημοτικού, Τεράδια Εργασιών* (α, β, γ, δ τεύχη). Ινστιτούτο Τεχνολογίας Υπολογιστών και Εκδόσεων ΔΙΟΦΑΝΤΟΣ (ΜΕΤΕ1, 2, 3, 4,).

Κλιάπης, Π., Κασιώτη, Ο., Οικονόμου, Θ., & Ζιώγας, Κ. (2006) (α΄ έκδοση). *Μαθηματικά Στ΄ Δημοτικού*. Ινστιτούτο Τεχνολογίας Υπολογιστών και Εκδόσεων ΔΙΟΦΑΝΤΟΣ. (ΜΣΤ).

Κλιάπης, Π., Κασιώτη, Ο., & Οικονόμου, Θ., & Ζιώγας, Κ. (2006) (α΄ έκδοση). *Μαθηματικά Στ΄ Δημοτικού, Τετράδια Εργασιών* (α, β, γ, δ τεύχη). Ινστιτούτο Τεχνολογίας Υπολογιστών και Εκδόσεων ΔΙΟΦΑΝΤΟΣ (ΜΣΤΤΕ1, 2, 3, 4).

Αποστολάκης, Ε., Παναγοπούλου, Ε., Σάββας, Σ., Τσαγλιώτης, Ν., Πανταζής, Γ., Σωτηρίου, Σ., Τόλιας, Β., Τσαγκγεώργα, Α., & Καλκάνης, Γ. (2006) (α΄ έκδοση). *Ερευνώ και Ανακαλύπτω Ε΄ Δημοτικού, Βιβλίο μαθητή*. Ινστιτούτο Τεχνολογίας Υπολογιστών και Εκδόσεων ΔΙΟΦΑΝΤΟΣ. (ΦΕ).

Αποστολάκης, Ε., Παναγοπούλου, Ε., Σάββας, Σ., Τσαγλιώτης, Ν., Πανταζής, Γ., Σωτηρίου, Σ., Τόλιας, Β., Τσαγκγεώργα, Α., & Καλκάνης, Γ. (2006) (α΄ έκδοση). *Ερευνώ και Ανακαλύπτω Ε΄ Δημοτικού, Τετράδιο Εργασιών*. Ινστιτούτο Τεχνολογίας Υπολογιστών και Εκδόσεων ΔΙΟΦΑΝΤΟΣ. (ΦΕΤΕ).

Αποστολάκης, Ε., Παναγοπούλου, Ε., Σάββας, Σ., Τσαγλιώτης, Ν., Πανταζής, Γ., Σωτηρίου, Σ., Τόλιας, Β., Τσαγκγεώργα, Α., & Καλκάνης, Γ. (2006) (α΄ έκδοση). *Ερευνώ και Ανακαλύπτω Στ΄ Δημοτικού, Βιβλίο μαθητή*. Ινστιτούτο Τεχνολογίας Υπολογιστών και Εκδόσεων ΔΙΟΦΑΝΤΟΣ. (ΦΣΤ).

Αποστολάκης, Ε., Παναγοπούλου, Ε., Σάββας, Σ., Τσαγλιώτης, Ν., Πανταζής, Γ., Σωτηρίου, Σ., Τόλιας, Β., Τσαγκγεώργα, Α., & Καλκάνης, Γ. (2006) (α΄ έκδοση). *Ερευνώ και Ανακαλύπτω Στ΄ Δημοτικού, Τετράδιο Εργασιών*. Ινστιτούτο Τεχνολογίας Υπολογιστών και Εκδόσεων ΔΙΟΦΑΝΤΟΣ. (ΦΣΤΤΕ).

Κουτσόπουλος, Κ., Σωτηράκου, Μ., Ταστσόγλου, Μ., & Ζωγόγιαννης, Δ. (χ.χ.). *Γεωγραφία Ε΄ Δημοτικού, Μαθαίνω για την Ελλάδα*. Ινστιτούτο Τεχνολογίας Υπολογιστών και Εκδόσεων ΔΙΟΦΑΝΤΟΣ (ΓΕ).

Κουτσόπουλος, Κ., Σωτηράκου, Μ., Ταστσόγλου, Μ., & Ζωγόγιαννης, Δ. (χ.χ.). *Γεωγραφία Ε΄ Δημοτικού, Μαθαίνω για την Ελλάδα, Τετράδιο Εργασιών*. Ινστιτούτο Τεχνολογίας Υπολογιστών και Εκδόσεων ΔΙΟΦΑΝΤΟΣ (ΓΕΤΕ).

Κουτσόπουλος, Κ., Σωτηράκου, Μ., Ταστσόγλου, Μ., & Ζωγόγιαννης, Δ. (χ.χ.). *Γεωγραφία Στ΄ Δημοτικού, Μαθαίνω για την γη*. Ινστιτούτο Τεχνολογίας Υπολογιστών και Εκδόσεων ΔΙΟΦΑΝΤΟΣ (ΓΣΤ).

Κουτσόπουλος, Κ., Σωτηράκου, Μ., Ταστσόγλου, Μ., & Ζωγόγιαννης, Δ. (χ.χ.). *Γεωγραφία Στ΄ Δημοτικού, Μαθαίνω για την γη, Τετράδιο Εργασιών*. Ινστιτούτο Τεχνολογίας Υπολογιστών και Εκδόσεων ΔΙΟΦΑΝΤΟΣ (ΓΣΤΤΕ).

[1] Για την αξιοπιστία της έρευνας χρησιμοποιήθηκε ο τύπος ΕΣ= 100 Κ1 ή Κ2 / Σ.Δ. και ΕΣ= 100 (Κ1 +Κ2) / 2Σ.Δ., όπου Ε.Σ.: εκατοστιαία συμφωνία, Σ.Δ.: αριθμός δελτίων που ταξινομήθηκαν από τη μία ερευνήτρια και Κ1, 2: αριθμός δελτίων για τα οποία καθεμιά από τις άλλες δύο ερευνήτριες συμφωνούσε με την πρώτη. Τον συγκεκριμένο τύπο χρησιμοποίησε ο Άχλης (1983), στην έρευνά του *«Οι γειτονικοί μας λαοί Βούλγαροι και Τούρκοι στα σχολικά βιβλία Ιστορίας Γυμνασίου και Λυκείου»*.

Τα εγχειρίδια των Μαθηματικών και του Ερευνώ και Ανακαλύπτω εκδόθηκαν για πρώτη φορά μετά το 2006. Ομοίως και τα εγχειρίδια της Γεωγραφίας, χωρίς ωστόσο να προσδιοριζεται ακριβώς η χρονολογία.

3.2.1. Πρωταγωνιστικοί ρόλοι

Στη θεματική αυτή κατηγορία ερευνάται αν ο κυρίαρχος ρόλος και οι αναφορές στο κείμενο ή στις εικόνες αφορούν σε άντρες ή γυναίκες.

Μέσα από τη διερεύνηση των συγκεκριμένων σχολικών εγχειριδίων, παρατηρείται ότι προβάλλεται η εικόνα του άντρα που δρα και μάλιστα κατά τρόπο πρωταγωνιστικό. Τα αγόρια απεικονίζονται να αναλαμβάνουν πρωτοβουλίες, να διεκπαιρεώνουν επιτυχώς εργασίες, να λύνουν προβλήματα, να έχουν εύστοχες απορίες και να καταλαμβάνουν την πρώτη θέση σε παιχνίδια και αγωνίσματα. Ενδεικτικά αναφέρεται: «*Ο Μίλτος ανέλαβε να φτιάξει τα ψηφοδέλτια*» (ΜΕ: 48)[2], «*Ο Γιάννης είναι ο 1ος*» (ΜΣΤ: 10), «*Ο Νικόλας βοηθάει τον πατέρα του με το τρακτέρ*» (ΜΕ: 138), «*Ο Νικόλας βρίσκει τον λόγο κατανάλωση/απόσταση…*» (ΜΣΤ:76) «*Ο Λευτέρης είναι άριστος μαθητής*» (ΜΣΤ: 82), «*Οι δύο καλύτεροι παίκτες των δύο ομάδων ήταν ο Αχιλλέας Ι. κι ο Σωτήρης Κ. ...*» (ΜΣΤ: 95).

Στην πλειονότητα των προβλημάτων στα Τετράδια Εργασιών των Μαθηματικών, το αρσενικό γένος είναι το επικρατέστερο, επισκιάζοντας το θηλυκό. Ενδεικτικά αναφέρονται: (ΜΕΤΕ1: 16), (ΜΕΤΕ2: 14), (ΜΕΤΕ3: 10), (ΜΕΤΕ3: 14), (ΜΕΤΕ4: 8), (ΜΣΤΤΕ1: 9), (ΜΣΤΤΕ1: 12), (ΜΣΤΤΕ2: 23), (ΜΣΤΤΕ3: 10). Η παρουσία του θηλυκού γένους είναι περιορισμένη, ενώ όταν σε προβλήματα γίνεται αναφορά και στα δύο φύλα, κατά το πλείστον, προτάσσεται το αρσενικό όνομα: «*Ο Γιάννης, ο Νίκος και η Χριστίνα..*» (ΜΣΤΤΕ2: 26), «*Ο Γιάννης και η αδερφή του*» (ΜΕ: 32), «*Ο μπαμπάς 82 κιλά, η μαμά 62, το αγόρι 41, το κορίτσι 31…*» (ΜΣΤΤΕ1: 14), «*Ο Μίλτος, η Αθηνά και ο Χριστόφορος..*» (ΜΕ: 22), «*άντρες, γυναίκες…*» (ΜΕ: 42).

Στη σελίδα 5 του βιβλίου των Μαθηματικών της Ε΄, όπου απεικονίζονται οι κεντρικοί ήρωες του βιβλίου, τα αγόρια προτάσσονται έναντι των κοριτσιών. Ωστόσο, είναι σημαντικό να τονιστεί ότι η γυναικεία παρουσία δεν είναι περιορισμένη και τα κορίτσια συνοδεύουν πολλές δραστηριότητες του εγχειριδίου σε συνεργασία με τα αγόρια.

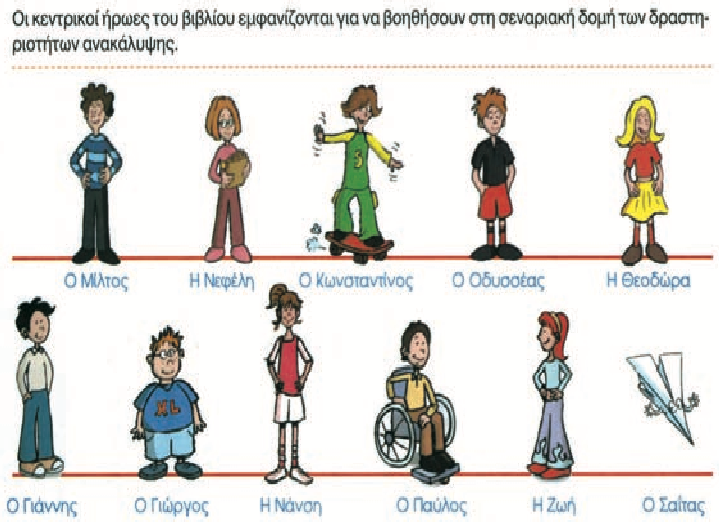

Εικόνα 1 Οι κεντρικοί ήρωες του βιβλίου των Μαθηματικών της Ε΄ τάξης με τα αγόρια να καταλαμβάνουν την πρώτη θέση κάθε σειράς.

[2] Ο αναγραφόμενος κωδικός είναι δηλωτικός και προέρχεται από το μάθημα, την τάξη και το τεύχος. Έτσι, για παράδειγμα, ο κωδικός (ΜΕ: 48), σημαίνει: Μαθηματικά Ε΄, σ. 48. Όταν μέσα στον κωδικό αναγράφεται το ΤΕ, γίνεται αναφορά στο Τετράδιο Εργασιών.

Ομοίως, στα βιβλία της Γεωγραφίας υπερισχύει η απεικόνιση του αρσενικού φύλου. Στο εισαγωγικό μέρος του βιβλίου, εξηγούνται τα σύμβολα και οι εικόνες που θα εμφανίζονται στις δραστηριότητες του βιβλίου. Η εικόνα ενός αγοριού είναι το σύμβολο για την ατομική δραστηριότητα, που θα καλούνται να εκτελέσουν οι μαθητές/τριες, αλλά και για την επεξήγηση ορολογίας και λέξιλογίου, που θα συναντούν σε όλες τις ενότητες του εγχειριδίου (ΓΕ: 7), (ΓΣΤ: 9), Η ίδια φιγούρα απεικονίζεται στα Τετράδια Εργασιών να εύχεται «καλή επιτυχία» στους/στις μαθητές/τριες πριν από τη διεκπαιρέωση της εκάστοτε εργασίας. Επίσης, αγόρια απεικονίζονται να δείχνουν τα σύμβολα του χάρτη (ΓΕ: 18), τον προσανατολισμό (ΓΕ: 22), την περιφορά της γης γύρω από τον ήλιο (ΓΣΤ: 13) και να δίνουν οδηγίες προστασίας σε έναν ενδεχόμενο σεισμό (ΓΕ: 89). Σε εικόνες, τέλος, παρουσιάζονται άντρες να είναι δασοπυροσβέστες, υπάλληλοι της ΕΜΑΚ (ΓΕ: 91), ψαράδες (ΓΕ: 42), τροχνόμοι (ΓΕ: 109) γεωργοί (ΓΕ: 119) και κτηνοτρόφοι (ΓΣΤ: 73). Εν αντιθέσει, οι γυναίκες εμφανίζονται σε λίγες εικόνες και περιορίζονται στην ενασχόληση με τον θερισμό (ΓΕ: 53) και το ράψιμο (ΓΕ: 104).

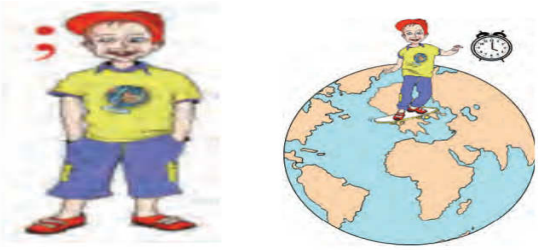

Εικόνα 2 Το αγόρι που συνοδεύει τις περισσότερες δραστηριότητες του σχολικού εγχειριδίου της Γεωγραφίας Ε΄ και Στ΄ Δημοτικού.

Το εξώφυλλο του βιβλίου “Ερευνώ και Ανακαλύπτω” της Στ΄ Δημοτικού κοσμεί η φωτογραφία ενός αγοριού, το οποίο κατευθύνεται προς ένα δέντρο, προσπαθώντας να αντισταθεί στον άνεμο. Στα τετράδια εργασιών “Ερευνώ και Ανακαλύπτω” της Ε΄ και ΣΤ΄ τάξης, παρουσιάζονται οι φιγούρες ενός αγοριού κι ενός κοριτσιού να διαδραματίζουν καθοριστικό επικουρικό ρόλο στη ροή του μαθήματος. Έτσι, όταν η θηλυκή φιγούρα συστήνεται στα παιδιά λέει: *«εγώ θα σου δίνω οδηγίες για τα πειράματα, θα σου λέω τα όργανα και τα υλικά που θα χρησιμοποιείς. Το μολύβι μου θα σου δείχνει πού πρέπει να σημειώνεις τις παρατηρήσεις σου»*. Το αγόρι με τη σειρά του λέει: *«Όταν βλέπεις εμένα, θα ξέρεις πού να σημειώσεις τα συμπεράσματά σου. Κάποιες φορές θα σε βοηθάω κιόλας. Θα σου κλείνω το μάτι και θα σου δείχνω πινακίδες με μερικές από τις λέξεις που πρέπει να χρησιμοποιήσεις. Ουφ! Βαριές που είναι αυτές οι πινακίδες. Ελπίζω να σου φανούν χρήσιμες, γιατί για χάρη σου θα πιαστούν τα χέρια μου να τις κρατώ όλη τη χρονιά»* (ΦΕΤΕ: 14), (ΦΣΤΤΕ: 14). Αρχικά, θεωρείται σκόπιμο να σημειωθεί η προσπάθεια της συγγραφικής ομάδας ως προς την αποφυγή στερεοτύπων αναφορικά με το φύλο, να επιλέξει μία μαθήτρια και ένα μαθητή για να συμβάλλουν από κοινού στην εκπαιδευτική διαδικασία. Στη συνέχεια, όμως, ρίχνοντας μια προσεκτικότερη ματιά στους ρόλους που αναλαμβάνουν να επιτελέσουν αυτές οι δύο φιγούρες, επισημαίνεται ότι το κορίτσι έχει έναν επικουρικό ρόλο αναφορικά με την εκτέλεση μιας εντολής για τη σωστότερη διαδικασία των πειραμάτων, τη διατύπωση ερωτημάτων και την επιλογή οργάνων και υλικών. Αντίθετα, η εμφάνιση του αγοριού σηματοδοτεί και τη διεξαγωγή του συμπεράσματος, το τέλος της διαδικασίας, την επιβεβαίωση για την κατάκτηση της συγκεκριμένης γνώσης. Πρόκειται, δηλαδή, για έναν ρόλο πρωταγωνιστικό, ο οποίος ενισχύεται από την αναμφισβήτητη ορθότητα των απόψεών του, αφού συμβάλλει στην επίλυση απορριών μέσω συμβουλών από κεκτημένες γνώσεις. Ακόμα, το γεγονός ότι επιλέγεται αγόρι να κουβαλάει τις βαριές πινακίδες και όχι αγόρι και κορίτσι μαζί την ίδια πινακίδα από τις δύο άκρες, παραπέμπει σε αναφορές του «κρυφού αναλυτικού προγράμματος», όπου αναμένεται «αυτονόητα» σε αδιόρατο και ασυνείδητο επίπεδο το βάρος κάποιων αντικειμένων να το σηκώνει το αγόρι, αλλά επίσης και το βάρος των γνώσεων, καθορίζοντας έτσι στάσεις και συμπεριφορές που ενδεχομένως να υποθάλπουν διακρίσεις (Κανταρτζή & Πλιόγκου, 2007). Ωστόσο, μια εναλλακτική ερμηνεία των παραπάνω είναι ότι το κορίτσι έχει έναν καθοδηγητικό ρόλο και οδηγεί τα παιδιά στη λύση του προβλήματος, ενώ το αγόρι επιβεβαιώνει την ολοκλήρωση του προβλήματος.

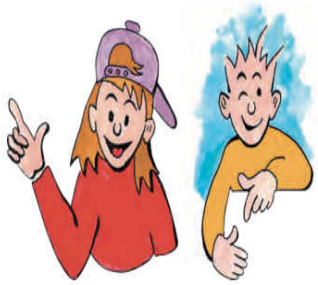

Εικόνα 2 Τα δύο παιδιά που βοηθούν στη διεκπεραίωση των δραστηριοτήτων του σχολικού εγχειριδίου «Ερευνώ και Ανακαλύπτω» της Ε΄ και Στ΄ τάξης Δημοτικού.

Εμφανές είναι ότι οι άντρες βρίσκονται στο επίκεντρο των εξελίξεων αναλαμβάνοντας ρόλους πρωταγωνιστικούς επισκιάζοντας τις γυναίκες, οι οποίες όταν εμφανίζονται, παραμένουν εγκλωβισμένες σε παραδοσιακούς, για το φύλο τους, ρόλους.

3.2.2. Συμπεριφορές των φύλων

Στη θεματική αυτή κατηγορία εξετάζονται χαρακτηριστικά της συμπεριφοράς αντρών και γυναικών, τα οποία στερεοτυπικά καθορίζουν «αυτονόητες» και «αναμενόμενες» συμπεριφορές των δύο φύλων, αναδύοντας οιονεί έμφυλες ταυτότητες (Γκασούκα, Παπαγιαννοπούλου, Φουλίδη, & Χαραμής, 2011-2015; Κογκίδου & Πολίτης, 2006; Κογκίδου, 2015).

Για παράδειγμα, όταν οι μαθητές και οι μαθήτριες καλούνται να απαντήσουν ποια είναι η σωστή απάντηση μεταξύ αυτών που προτείνει το αγόρι και το κορίτσι, στην πλειοψηφία τους, το αγόρι δίνει τη σωστή απάντηση. Χρησιμοποιεί καταφατικό λόγο, όπου με σιγουριά και αυτοπεποίθηση-κάτι που διακρίνεται και από το ύφος του-δίνει πληροφορίες, ανάλογα με το μάθημα που διδάσκεται κάθε φορά, κάνει υπολογισμούς, προβάλλει πρότυπα συμπεριφοράς κοινωνικά αποδεκτά για το φύλο: «*Πού έκανε λάθος η Αγγελική;*» (ΜΣΤΤΕ3: 21), «*Αφού και οι δύο τσάντες έχουν το ίδιο βάρος, γιατί η τσάντα του Γιώργου έχει το σωστό βάρος, ενώ της Ζέτας, όχι;*» (ΜΕΤΕ3: 10), «*Η Ζωή έριξε ένα τενεκεδάκι και πήρε τους λιγότερους βαθμούς..*» (ΜΕ: 120). Παρόμοιες αναφορές βρίσκονται: (ΜΕΤΕ1: 21), (ΜΕ: 20), (ΜΕ: 28).

Στα σχολικά εγχειρίδια του «Ερευνώ και Ανακαλύπτω» της Ε΄ και Στ΄ Δημοτικού εμφανίζονται άντρες να σηκώνουν βάρη, να σπρώχνουν αυτοκίνητα, να οδηγούν και να δουλεύουν στο φυσικό αέριο και στα ορυχεία (ΦΕ: 104), (ΦΕ: 111), (ΦΕΤΕ: 152), (ΦΕΤΕ: 183), (ΦΣΤ: 29), (ΦΣΤ: 32), (ΦΣΤ: 35). Η παρουσία των γυναικών είναι περιορισμένη, ενώ όταν γίνεται λόγος για το γυναικείο φύλο, οι αναφορές αφορούν σε οικιακές δραστηριότητες και ψώνια (ΦΕ: 68), (ΦΕΤΕ: 81).

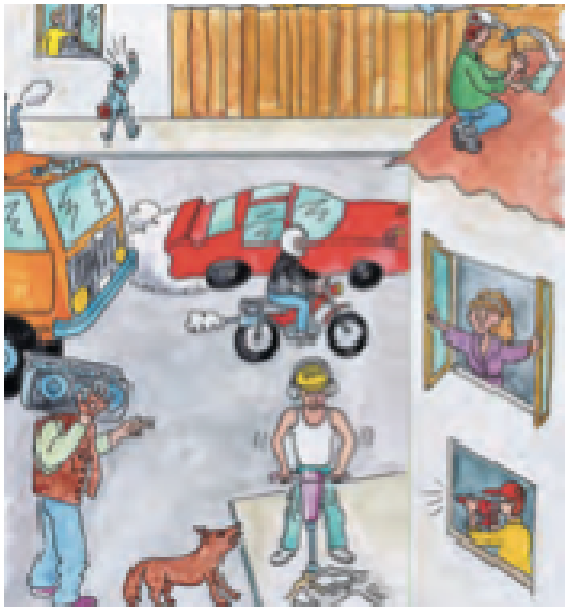

Εικόνα 3 Εικόνα στο Τετράδιο Εργασιών του «Ερευνώ και Ανακαλύτω» της Ε΄τάξης που απεικονίζει τους άντρες να οδηγούν, να επιδιορθώνουν και να κουβαλούν βάρη και να ασχολούνται με δύσκολες χειρωνακτικές εργασίες. Η μοναδική γυναίκα της εικόνας απεικονίζεται να έχει τον παραδοσιακό ρόλο της νοικοκυράς, ανοίγοντας τα παράθυρα του σπιτιού της. Σε μια προσπάθεια μείωσης των στερεοτύπων που θέλουν τη γυναίκα να ασχολείται αμιγώς με τα οικοκυρικά, η κυρία της εικόνας θα μπορούσε να ασχολείται με μια άλλη εργασία, όπως να διατηρεί κατάστημα ή να είναι υπάλληλός του ή να εργάζεται σε κάποιο γραφείο.

Εικόνα 4 Οι άντρες απεικονίζονται στα βιβλία του «Ερευνώ και Ανακαλύπτω» της Ε΄ και Στ΄ Δημοτικού να δουλεύουν κάτω από δύσκολες συνθήκες και να επιδίδονται σε βαριές εργασίες.

Στο Τετράδιο Εργασιών (ΦΕΤΕ: 136), υπάρχει το σκίτσο μιας όμορφης βασιλοπούλας, η οποία αναρωτιέται μπροστά στον καθρέφτη της, αν είναι όμορφη και ελκυστική. Στη σελίδα 95 του σχολικού βιβλίου, εμφανίζεται μια γυναικολόγος να εξετάζει μια έγκυο, ωστόσο το κείμενο αναφέρεται στο επάγγελμα του γιατρού χρησιμοποιώντας το αρσενικό γένος (ΦΕ: 95). Κατά παρόμοιο τρόπο, στο Τεράδιο Εργασιών των Μαθηματικών της Στ΄ τάξης (ΜΣΤΤΕ3: 8), απεικονίζεται μια γυναίκα πάνω σε ένα ποδήλατο, ενώ η λεζάντα που συνοδεύει τη φωτογραφία αναφέρεται σε έναν άνδρα ποδηλάτη. Φυσικά, είναι σημαντικό να σημειωθεί ότι στις παραπάνω αναφορές και εικόνες, η παρουσία των γυναικών ξεπερνάει τα παραδοσιακά πρότυπα με τις γυναίκες να εισέρχονται στον επιστημονικό κόσμο και να οδηγούν, παρόλο που οι λεζάντες των εν λόγω εικόνων χρησιμοποιούν το αρσενικό γένος.

Εικόνα 5 Η λέξάντα της εικόνας στο Τετράδιο Εργασιών των Μαθηματικών την Στ΄ τάξης αναφέρει: «*Ένας ποδηλάτης τρέχοντας με 15χμ. την ώρα χρειάζεται μία ώρα, για να διανύσει μία απόσταση*».

Τα δύο φύλα φαίνεται να απασχολούνται με διαφορετικές δραστηριότητες και να έχουν διαφορετικά ενδιαφέροντα. Έτσι, τα αγόρια και οι άντρες ασχολούνται με δραστηριότητες που απαιτούν οξυδέρκεια και δράση: «*Ο παππούς του Οδυσσέα φτιάχνει ένα σπιτάκι για τον σκύλο του εγγονού του…*» (ΜΕΤΕ3: 10), «*Ο Μιχάλης είναι πρωταθλητής στο σκάκι*» (ΜΕΤΕ3: 38), «*Ο κ. Κατσαρίδης πρόκειται να αγοράσει αυτοκίνητο...*» (ΜΣΤΤΕ1: 24), «*Ο αρχιμάγειρας Ανρι έχει κρύψει την ποσότητα για κάθε υλικό του διάσημου μους…*» (ΜΣΤΤΕ1: 21), ενώ τα κορίτσια και οι γυναίκες μένουν στην ενασχόληση με τα οικοκυρικά, την ψυχαγωγία και τα επαγγέλματα που «αρμόζουν» στη γυναικεία φύση τους: «*Η μητέρα της Μαργαρίτας θέλει να αγοράσει ζάχαρη*» (ΜΣΤΤΕ1:16), «*Η Βίκυ και η Εύα για το παρτυ τους θα φτιάξουν δύο γλυκά*» (ΜΣΤΤΕ1:11), «*Στη γιορτή είχαμε 4 γλυκά που έφερε η Φρόσω, 10 που έφερα εγώ και αυτά που έφερε η Σοφία*» (ΜΣΤ: 62), «*Η Ελένη πήγε με την αδερφή της για ψώνια*» (ΜΕ: 54), «*Η Νεφέλη και η Νάνσυ παρακολουθούν καλλιτεχνικό πατιναζ*» (ΜΕ: 30), «*Η μητέρα της Άννας είναι μοδίστρα*» (ΜΕΤΕ3: 11), «*Σε πόσες σελίδες πρέπει να μοιράσει η Φιλιώ 720 γραμματόσημα;*» (ΜΣΤΤΕ2: 27). Τέλος, τα κορίτσια εμφανίζονται να χρειάζονται βοήθεια, για να διεκπαιρεώσουν το έργο που τους έχει ανατεθεί: «*Βοηθώ τη Θεοδώρα να συμπληρώσει το μαγικό τετράγωνο*» (ΜΕΤΕ1: 7), ενώ τα αγόρια τα καταφέρνουν μόνα τους και με φανερή ευκολία « *Αν ξέρω πόσο πλήρωσε τα 10 λίτρα, μπορώ εύκολα να υπολογίσω...*» (ΜΕΤΕ1: 23).

Από την άλλη, η γυναίκα παρουσιάζεται να εκδηλώνει τα συναισθήματά της για έναν άντρα και να έχει τάσεις αυτοκαταστροφής ή και ανάρμοστες συμπεριφορές προς τρίτους όταν εκείνοι αρνηθούν την αγάπη της. Πρόκειται για μια στερεοτυπική συμπεριφορά που της αποδίδεται ως χαρακτηριστικό του φύλου της αφού απώτερος στόχος για μια γυναίκα, από πολύ μικρή ηλικία, θεωρείται πως είναι η σύναψη ενός επιτυχημένου γάμου (Δεληγιάννη, 1999). Κάτι τέτοιο όμως φαίνεται να μην ισχύει για τους άντρες και να μην απασχολεί το ίδιο έντονα το κοινωνικό περιβάλλον των αγοριών. Στο μάθημα για την «Ηχώ», (ΦΕ: 94), επιλέγεται από την συγγραφική ομάδα να δοθούν δύο μύθοι για την Ηχώ. Στον μεν πρώτο: «*η Ηχώ ήταν νύμφη των δασών. Οι μούσες της είχαν μάθει την τέχνη του τραγουδιού και του αυλού. Αλλά ο Νάρκισσος περιφρόνησε την αγάπη της και η Ηχώ ντροπιασμένη κρύφτηκε σε μια σπηλιά. Από τον πόνο της έλιωσε και έμεινε μόνο η φωνή της...*». Και στον δε, δεύτερο μύθο: «*η Ηχώ με την ομιλία της ενοχλούσε την Ήρα και την εμπόδιζε να παρακολουθεί τις κινήσεις του Δία. Γι' αυτό η Ήρα μεταμόρφωσε την Ηχώ σε κόρη, που ζούσε μέσα στις σπηλιές και δεν είχε δική της μιλιά. Όταν όμως άκουγε τις ομιλίες των άλλων, γύριζε πίσω σε αντίλαλο τα τελευταία τους λόγια*». Κατά παρόμοιο τρόπο, στην επιπρόσθετη δραστηριότητα του βιβλίου της Γεωγραφίας, Οι μοναδικές γυναικείες μορφές που παρουσιάζονται είναι η Δέσποινα (Παναγία) (ΓΕ: 37), η Αλκυόνη (ΓΣΤ: 25), η Ευρώπη (ΓΣΤ: 86) και η Ιφιγένεια (ΓΣΤ: 89). Η Ευρώπη, σύμφωνα με τον μύθο, είναι μια πανέμορφη βασιλοπούλα, την οποία ερωτεύεται και κλέβει ο Δίας. Η Ιφιγένεια σώζεται από τη θυσία που ετοίμαζε ο πατέρας της, Αγαμέμνων και μεταφέρεται από την Άρτεμη στη χώρα των ταύρων. Τέλος, η Αλκυόνη τιμωρημένη από τον Δία δεν μπορεί να επωάσει τα αυγά της και μόνο μετά από την ελεημοσύνη και τον οίκτο του τελευταίου, το κατορθώνει: «...*Κάποτε ο Δίας λυπήθηκε το άμοιρο πουλί και αποφάσισε να στέλνει μέσα στο καταχείμωνο, κατά την περίοδο που η*

Αλκυόνη επωάζει τα αυγά της, 14 ημέρες καλοκαιρίας. Μάλιστα διέταξε τον Αίολο να συγκρατεί τους ανέμους του, όσο διαρκούν οι ημέρες αυτές, τις οποίες ο λαός μας ονόμασε «αλκυονίδες». Διαφαίνεται, λοιπόν, ότι η παρουσία των γυναικείων μορφών είναι συντριπτικά περιορισμένη, ενώ από τον τρόπο που απεικονίζονται στους παραπάνω μύθους υπογραμμίζεται ότι οι γυναίκες είναι ελκυστικές και ερωτεύσιμες, αλλά ταυτόχρονα, αδύναμες, ευάλωτες και έρμαια της παντοδυναμίας του Δία και των αρσενικών. Απέναντι στις αντρικές μορφές του Ηρακλή και του Μεγάλου Αλεξάνδρου, που αποτελούν πρότυπα ανδρείας, ρώμης και θάρρους, οι γυναικείες μορφές, που απεικονίζονται στα σχολικά εγχειρίδια, έχουν να επιδείξουν κάλλος, αδυναμία και παθητικότητα. Στερεοτυπικά χαρακτηριστικά αποδίδονται σε γυναίκες ακόμη και σε καταστάσεις που θα μπορούσαν να χαρακτηριστούν και ως αυταπόδεικτες για τις επιπτώσεις τους στο κοινωνικό σύνολο. Έτσι, οι γυναίκες παρουσιάζονται να αδιαφορούν για αυτές και να υιοθετούν αρνητικές συμπεριφορές.

Τα παιδιά μαθαίνουν ότι οι άντρες μπορούν να είναι οδηγοί, αμπελουργοί, αρτοποιοί, αρχιμάγειρες, καταστηματάρχες, καλλιεργητές, μελισσοκόμοι, κτηματίες, παραγωγοί να κατέχουν αγροκτήματα, οικόπεδα, να πουλάνε και να αγοράζουν τρακτέρ, διαμερίσματα, να είναι μέτοχοι, να τοποθετούν θερμαντικά σώματα, να κάνουν καταθέσεις και ότι οι γυναίκες ασχολούνται με τα οικοκυρικά, μπορούν να φτιάχνουν γλυκά και να ψωνίζουν για το σπίτι και την οικογένεια.

Εικόνα 6 Στο Τετράδιο Εργασιών του «Ερευνώ και Ανακαλύπτω» Ε΄ τάξης, η γυναίκα απεικονίζεται να κουβαλάει μια σακούλα με ψώνια, ενώ ο άντρας να οδηγεί ένα σπορ αυτοκίνητο.

Από την άλλη, μαθαίνουν ότι τα κορίτσια μπορούν να παίζουν με τις κούκλες, να επιμελούνται την εξωτερική τους εμφάνιση και να βοηθούν τη μαμά τους στις δουλειές του σπιτιού, ενώ ότι τα αγόρια μπορούν να παίζουν σκάκι, να ασχολούνται με τον αθλητισμό και με εξωτερικές εργασίες. Λαμβάνοντας μηνύματα για τους έμφυλους ρόλους, ενστερνίζονται έναν αναχρονιστικό καταμερισμό ρόλων, που επηρεάζει τις μελλοντικές επιλογές σταδιοδρομίας και οξύνει την ανισότητα μεταξύ αγοριών και κοριτσιών (Κογκίδου, 2015).

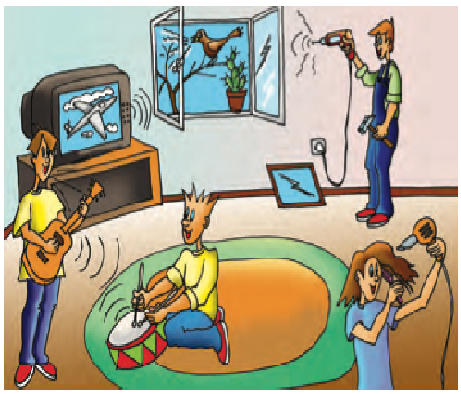

Εικόνα 7 Στο Τετράδιο Εργασιών του «Ερευνώ και Ανακαλύπτω» της Ε΄ τάξης, τα αγόρια απεικονίζονται να παίζουν μουσική και να κάνουν επιδιορθώσεις με ένα τρυπάνι. Εν αντιθέσει, το μοναδικό κορίτσι της εικόνας επιμελείται την εξωτερική της εμφάνιση.

Αναντίρρητα, είναι εμφανής η προσπάθεια των νέων σχολικών εγχειριδίων να αμβλύνουν τις ανισότητες και να μειώσουν τα σεξιστικά στερεότυπα. Στα βιβλία απεικονίζονται γυναίκες να καταλαμβάνουν διευθυντικές θέσεις ή να είναι γιατροί και ερευνήτριες και να απασχολούνται τόσο στον ιδιωτικό όσο και στον δημόσιο τομέα. Η θέση τους, πλέον, δεν περιορίζεται αμιγώς στις οικιακές δραστηριότητες και στην ανατροφή των παιδιών, αλλά συμμετέχουν ενεργά στην επαγγελματική και κοινωνική ζωή. Στα σχολικά εγχειρίδια της Φυσικής και της Γεωγραφίας σε κάποια σημεία, γίνεται αναφορά και στα δύο φύλα, χωρίς να χρησιμοποιείται το αρσενικό ως αντιπροσωπευτικό και των δύο: «*Συζήτησε με τον δάσκαλο και τη δασκάλα σου*» (ΦΕΤΕ: 137), *«με τον συμμαθητή και τη συμμαθήτρια σου», «Αυτό θα πει κάθε Έλληνας και κάθε Ελληνίδα»* (ΓΕ: 28). Ομοίως, σε εικόνες απεικονίζονται ένα αγόρι να σιδερώνει και ένα κορίτσι να επιδιορθώνει μια συσκευή (ΦΕΤΕ: 144) ή να ασχολείται με μπάλα ποδοσφαίρου (ΜΕ:85), αλλά και ένας άντρας να σπρώχνει ένα καρότσι με ένα μωρό (ΦΕ: 109), δραστηριότητες και ασχολίες κατεξοχήν θηλυκού γένους. Επίσης, σε δραστηριότητες απεικονίζονται κορίτσια και αγόρια συνεργάζονται, ώστε να επιλύσουν ένα πρόβλημα ή να διεξάγουν ένα πείραμα (ΦΣΤ:89), (ΦΣΤ:111), (ΜΕ:22), (ΓΕ: 7). Αναφορές και εικόνες, όπως οι παραπάνω, μπορούν να αποτελέσουν τον οδηγό προς μια ισότιμη αντιμετώπιση των φύλων στα σχολικά εγχειρίδια, ενισχύοντας τη δυναμικότητα και την ενεργό συμμετοχή των κοριτσιών.

3.2.3. Αναφορές σε διάσημα πρόσωπα

Στη θεματική αυτή κατηγορία ερευνάται ποια πρόσωπα διάσημων αντρών και γυναικών παρουσιάζονται μέσα στα σχολικά εγχειρίδια. Ο αριθμός των διάσημων γυναικών είναι σχεδόν ανύπαρκτος. Οι γυναίκες είναι αθέατες και απούσες.

Ενδεικτικά, στα σχολικά εγχειρίδια των Μαθηματικών αναφέρονται: «*Ο Φλαμανδός μαθηματικός Σίμον Στεβάιν..*» (ΜΕ: 29), «*Ο Πυθαγόρας, μαθηματικός και ιδρυτής της Πυθαγόρειας σχολής…» (*ΜΕ: 95), «*Η λήξη του πολέμου βρίσκει τον Οδυσσέα Ελύτη…» (*ΜΣΤ: 9), «*Ο Ευκλείδης ήταν από τους πρώτους που μελέτησαν τους αριθμούς…*» (ΜΣΤ:36), «*Το βιβλίο του Ευγένιου Τριβιζά…*» (ΜΣΤΤΕ1: 8), «*Ο συγγραφέας Λέων Τολστόι..*» (ΜΣΤΤΕ2: 14), «*Ο Bill Gates, ιδρυτής της εταιρείας Microsoft…*» (ΜΣΤΤΕ1: 17).

Μερικά από τα διάσημα πρόσωπα για τα οποία γίνεται λόγος στο μάθημα «Ερευνώ και Ανακαλύπτω» είναι: Δημόκριτος (ΦΕ: 14), Αναξίμανδρος ο Μιλήσιος (ΦΕ: 77), Α. Σικελιανός (ΦΕ: 84), Οδυσσέας (ΦΕ: 92), Μπετόβεν (ΦΕ: 100), Πύρρος Δήμας (ΦΕ: 108), Leonardo da Vinci (ΦΕ: 78), Ο Νάρκισσος (ΦΕ: 83), Newton (ΦΣΤ: 106), Braille (ΦΣΤ: 111), Christian Oersted (ΦΣΤ: 99).

Εικόνα 8 Σικελιανός, Newton, Μπετοβεν, Μότσαρτ στα εγχειρίδια του «Ερευνώ και Ανακαλύπτω» και της Γεωγραφίας Ε΄ και Στ΄ Δημοτικού.

Στα σχολικά εγχειρίδια της Γεωγραφίας, παρατίθενται αποσπάσματα από ποιήματα και έργα Ελλήνων και ξένων λογοτεχνών, αντρών στην πλειονότητά τους. Ενδεικτικά αναφέρονται: Βάρναλης (ΓΕ: 32), Όμηρος (ΓΕ: 37), Ελύτης, Σολωμός (ΓΕ: 94), Ρίτσος (ΓΕ: 94), Λίνος Πολίτης (ΓΕ: 99),

Περίανδρος, Ιωάννης Καποδίστριας, στρατηγός Τυρ (ΓΕ: 33). Στην επιπρόσθετη δραστηριότητα του βιβλίου με τίτλο «*Αν θέλεις, διάβασε και αυτό*», γίνεται αναφορά στους: Μέγας Αλέξανδρος, Δικαίαρχος, Ερατοσθένης (ΓΕ: 15), Σφήκας (ΓΕ: 49), Αντρέ Μπονάρ (ΓΕ: 15), Καλλικράτης (ΓΕ; 111), Γκαμπριέλ Γκαρθία Μάρκες (ΓΣΤ: 79), Πυθαγόρας (ΓΣΤ: 28), Θαλής ο Μιλήσιος (ΓΣΤ: 34), Πάουλο Κοέλιο (ΓΣΤ: 48).

Η παρουσία διάσημων γυναικών στα σχολικά εγχειρίδια είναι από περιορισμένη εως ανύπαρκτη. Θα μπορούσαν να είχαν αναφερθεί οι γραφικές πια Υπατία, Madame Ciouri, Αμαλία Φλέμιγκ ή να υπήρχε μια αιτιολογία σχετικά με την απουσία γυναικών από το συγκεκριμένο χώρο, ώστε να μη λανθάνει το μήνυμα ότι τα κορίτσια δεν μπορούν να τα καταφέρουν στο χώρο των θετικών επιστημών ή ότι τέτοιου είδους αναζητήσεις δεν αρμόζουν στη «γυναικεία φύση τους» (Alic, 1986). Επιπλέον, η παράθεση αποσπασμάτων από τη λογοτεχνία και την ποίηση, τα οποία ανήκουν σε άντρες δημιουργούς, δημιουργεί την ψευδαίσθηση ότι η ποίηση και η λογοτεχνία είναι αμιγώς αντρικό προνόμιο. Θα έπρεπε να υπήρχαν περισσότερες αναφορές σε διάσημες γυναίκες από διάφορους τομείς της ζωής, ώστε αυτές οι λίγες που βρίσκονται στα συγκεκριμένα σχολικά εγχειρίδια να μη γίνονται αντιληπτές ως εξαιρετική μειοψηφία ή ως τα μοναδικά πρότυπα ρόλων και συμπεριφορών.

3.2.4. Συντακτικές επιτροπές σχολικών εγχειριδίων

Ενδιαφέρον στοιχείο προς εξέταση αποτέλεσε και η σύνθεση των συντακτικών επιτροπών των σχολικών εγχειριδίων, τόσο ως προς τον αριθμό αντρών και γυναικών που συμμετείχαν ως μέλη τους, όσο και ως προς την ιδιότητά τους.

Στα βιβλία που ερευνώνται οι ομάδες συγγραφής (Σ.Ο.) απαρτίζονται συνολικά από 34 άτομα, 23 (62,65%) άντρες και 11 γυναίκες (32,35%). Οι ομάδες εικονογράφησης (Ο.Ε.) αποτελούνται από 6 άτομα, 4 άντρες και 2 γυναίκες, ενώ υπεύθυνοι για την εικονογράφηση εξωφύλλου είναι 6 άντρες (100%). Η ομάδα κριτών–αξιολογητών αποτελείται από 18 άτομα, 11 άντρες και 7 γυναίκες. Τη φιλολογική επιμέλεια έχουν αναλάβει 8 γυναίκες (100%). Τέλος, υπεύθυνοι του μαθήματος κατά τη συγγραφή και υπεύθυνοι του έργου είναι 7 άτομα, άντρες στο σύνολό τους (100%). Την εποπτεία, στα πλαίσια του Παιδαγωγικού Ινστιτούτου, ανέλαβαν 18 άντρες (100%).

Από τα 101 άτομα που ενεπλάκησαν με οποιοδήποτε τρόπο στη δημιουργία των σχολικών εγχειριδίων, οι 73 είναι άντρες (72,28%) και οι 28 γυναίκες (27,72%).

4. Συζήτηση

Τα σχολικά εγχειρίδια αποτελούν ένα από τα πιο σημαντικά στοιχεία της διαμόρφωσης στάσεων και ιδεολογίας. Η εικόνα που προβάλλεται σε αυτά, σε συνάρτηση με την εικόνα που προβάλλεται μέσα στην οικογένεια, αλλά και στα μέσα μαζικής επικοινωνίας και στη λογοτεχνία επηρεάζει την αντίληψη και τις προσδοκίες των παιδιών για το φύλο τους. Αυτό συνεπάγεται ότι τα παιδιά ενστερνίζονται και αποδέχονται ασυνείδητα, τις περισσότερες φορές, στερεότυπες στάσεις και συμπεριφορές. Σήμερα, τα σχολικά εγχειρίδια απευθύνονται σε έναν ετερογενή μαθητικό πληθυσμό που αποτελείται από κορίτσια και αγόρια, παιδιά διαφορετικών εθνικοτήτων και κουλτούρας, διαφορετικών ικανοτήτων, δεξιοτήτων και μαθησιακού προφίλ. Αναφύεται, περισσότερο από κάθε άλλη φορά, ως μείζον ζήτημα η ισότητα, η άμβλυνση των ανισοτήτων, η αποδόμηση του σεξισμού και των έμφυλων στερεοτύπων και η άρση παντός είδους στερεοτύπων. Απαιτείται, τα σχολικά εγχειρίδια, ως φορέας παιδείας και κοινωνικοποίησης να διδάξουν τις αρχές της Ενιαίας Εκπαίδευσης, μιας εκπαίδευσης που δεν συντηρεί τις δακρίσεις, αλλά αντίθετα εντάσσει-προβάλλει όλα τα παιδιά δίνοντάς τους την ευκαιρία να αποκτήσουν εφόδια, όχι μόνο σε γνωστικό επίπεδο, αλλά και σε κοινωνικό.

Όπως προαναφέρθηκε, είναι εμφανής η προσπάθεια άμβλυνσης των ανισοτήτων μέσα από εικόνες και αναφορές που πορουσιάζουν τις γυναίκες να απασχολούνται σε δρατηριότητες πέραν των οικοκυρικών. Ωστόσο, τέτοιες αναφορές είναι αποσπασματικές αδυνατώντας να εξαλείψουν τα στερεότυπα. Το αρσενικό γένος συνεχίζει να χρησιμοποιείται ως αντιπροσωπευτικό στην πλειονότητα των περιπτώσεων που γίνεται αναφορά και στα δύο φύλα, ενισχύοντας κατά τον τρόπο αυτό τον

γλωσσικό σεξισμό (Γκασούκα & Γεωργαλλίδου, 2014). Το αρσενικό όνομα προτάσσεται έναντι του θηλυκού, οι άντρες συνεχίζουν να έχουν πρωταγωνιστικούς ρόλους και οι γυναίκες, στις περισσότερες περιπτώσεις, παραδοσιακούς. Ακόμη, η παρουσία διάσημων γυναικών είναι ανύπαρκτη, θαρρείς και η ενασχόληση με τη φιλοσοφία, την επιστήμη τη λογοτεχνία και την ποίηση είναι αποκλειστικά αντρική υπόθεση. Τέλος, σχεδόν ανέπαφο, συγκριτικά με τα προηγούμενα εγχειρίδια, παραμένει το ποσοστό συμμετοχής των γυναικών στη δημιουργία των σχολικών εγχειριδίων, φτάνοντας περίπου το 28%. Στα παλιά εγχειρίδια, η συμμετοχή έφτανε έφτανε το 20% και 27% αντίστοιχα. Στα είκοσι χρόνια που πέσασαν από τη συγγραφή των παλιών εγχειριδίων μέχρι τη συγγραφή των νέων, η συμμετοχή της γυναίκας στη δημιουργία τους, φαίνεται να βελτιώθηκε ελάχιστα, ενώ το γυναικείο φύλο συνεχίζει να έχει την πρωτοκαθεδρία στη φιλολογική επιμέλεια των βιβλίων, αναδεικνύοντας την κατίσχυση του στερεοτύπου ότι οι θεωρητικές επιστήμες αρμόζουν περισσότερο στη γυναικεία φύση. Τα βιβλία των θετικών επιστημών εξακολουθούν να παρουσιάζουν έναν κόσμο στον οποίο η συμμετοχή των γυναικών είναι περιορισμένη και επηρεασμένη από κοινωνικά στερεότυπα. Έτσι, τα παιδιά διαμορφώνουν και αφομοιώνουν πρότυπα συμπεριφοράς και αξιών για το φύλο τους, τα οποία θεωρούνται αποδεκτά από την κοινωνία.

Τα σχολικά εγχειρίδια των θετικών επιστημών, που χρησιμοποιούνται σήμερα στα σχολεία, παρουσιάζουν μια εικόνα των γυναικών η οποία δεν ανταποκρίνεται πλήρως στα νέα κοινωνικά δεδομένα. Από την έρευνα φάνηκε ότι ο κόσμος των θετικών επιστημών, ακόμη και σήμερα, είναι ένας κόσμος αφιερωμένος κυρίως στους άντρες, παραγκωνίζοντας αρκετά τις γυναίκες. Οι άντρες πρωταγωνιστούν, συμμετέχουν σε κάθε είδους δραστηριότητες, επισκιάζοντας τις γυναίκες, οι οποίες στις περισσότερες των περιπτώσεων παρουσιάζονται ακόμη σε στερεοτυπικούς ρόλους και δραστηριότητες. Η κοινωνία στην οποία τα παιδιά αναμένεται να ζήσουν είναι πολύ διαφορετική από αυτήν που παρουσιάζεται μέσα στα σχολικά εγχειρίδια. Η γυναίκα στη σύγχρονη κοινωνία καλείται να αναλάβει ρόλους πέρα από τους παραδοσιακούς. Και, καθώς οι αλλαγές είναι ραγδαίες, η εκπαίδευση θα πρέπει να διαδραματίσει καθοριστικό ρόλο στην προετοιμασία ενεργών πολιτών - αντρών και γυναικών- οι οποίοι/ες σε ισότιμη βάση και υπό το πρίσμα του σεβασμού του «άλλου ατόμου», θα καλούνται να αντιμετωπίσουν τη σύγχρονη κοινωνική πραγματικότητα.

Στο παρόν εκπαιδευτικό σύστημα προβάλλει επιτακτική η ανάγκη για κοινωνική δικαιοσύνη, η οποία αποτελεί θεμέλιο λίθο για τη σύσταση ενός δίκαιου σχολικού πλαισίου. Το σχολείο δεν είναι μόνο ο χώρος όπου το παιδί αποκτά γνώσεις, αλλά και ο χώρος όπου θα διδαχτεί την αλληλεγγύη και τον αλληλοσεβασμό, θα συνάψει διαπροσωπικές σχέσεις και θα κοινωνικοποιηθεί, διαμορφώνοντας και διαπλάθοντας μέσα από αυτές τις σχέσεις τον χαρακτήρα του. Ασφαλώς, τα σχολικά εγχειρίδια δεν μπορούν να αποτελέσουν τον αποκλειστικό φορέα αλλαγής και εξέλιξης. Είναι αρωγός στην προσπάθεια που οφείλει να καταβάλλει ο/η εκπαιδευτικός. Ο τρόπος με τον οποίο ο/η εκάστοτε εκπαιδευτικός θα διαχειριστεί το περιεχόμενο των εγχειριδίων μπορεί να ενισχύσει τη δημιουργία έμφυλων στερεοτυπικών αντιλήψεων ή να προωθήσει την εξάλειψή τους. Ο/Η εκπαιδευτικός διαδραματίζει νευραλγικό ρόλο και καλείται να εξετάζει κριτικά τα κείμενα και να προβαίνει σε παρεμβάσεις με στόχο αλλαγές στον κοινωνικό ρόλο αγοριών και κοριτσιών και την επίτευξη αρμονικής συνύπαρξης των φύλων μέσα στην τάξη, αλλά και έξω από αυτή.

Όπως χαρακτηριστικά αναφέρουν οι Καλεράντε και Βαμβακίδου (2014), η πολιτική για την ισότητα δεν απαιτεί τον εμπλουτισμό του Αναλυτικού Προγράμματος Σπουδών με ένα νέο μάθημα που θα αντιμετωπίζει την ισότητα ως ένα γνωστικό αντικείμενο. Αντίθετα, απαιτεί την ολιστική προσέγγισή της μέσα από τη δημιουργία ενός ανοιχτού σχολείου, όπου το φύλο δεν θα αποτελεί διάκριση. Έτσι, πέραν της αναδιάρθρωσης των σχολικών εγχειρίδιων, απαιτείται και η διαφοροποίηση της διδασκαλίας, ώστε να προωθείται μέσα στην τάξη ένα μοντέλο ισότητας. Η χρήση σύγχρονων τεχνικών και εποπτικών μέσων από τον/την εκπαιδευτικό και η απομάκρυνση από το δασκαλοκεντρικό μοντέλο εκπαίδευσης, μπορεί να συμβάλλει σημαντικά σε αυτό (Τρέσσου, 1995; Γκούμας, Σδρόλιας & Τριανταφυλλίδης, 2013). Η προβολή εικόνων στα φύλλα εργασίας, όπου οι γυναίκες απεικονίζονται να οδηγούν ή να κάνουν χειρωνακτικές και πνευματικές εργασίες και όχι, αμιγώς, να μαγειρεύουν ή να ψωνίζουν, βοηθάει τα παιδιά να αντιληφθούν από μικρή ηλικία ότι οι γυναίκες μπορούν να είναι κάτι περισσότερο από απλές νοικοκυρές. Επιπρόσθετα, πολύ σημαντικός είναι και ο λόγος του/της εκάστοτε εκπαιδευτικού. Η αναφορά στον λόγο και των δύο γενών, αποδομεί την υπεροχή του αρσερνικού έναντι του θηλυκού, προωθώντας την ισότητα. Αντί, δηλαδή,

του τετριμμένου «*Ποιος θα λύσει το πρόβλημα;*», ο εκπαιδευτικός μπορεί να ρωτήσει «*Ποιος ή ποια θα λύσει το πρόβλημα;*», εναλλακτικά με το «*Ποια ή ποιος*;». Από την άλλη, οι ομαδικές δραστηριότητες, η συνεργασία μεταξύ των φύλων και η εναλλαγή ρόλων στο πλαίσιο ενός πειράματος στη φυσική ή ενός πρόβλήματος στα μαθηματικά, μπορεί να οδηγήσει στην ανάληψη πρωτοβουλιών από την πλευρά των κοριτσιών, τα οποία αισθάνονται μεγαλύτερη ασφάλεια σε ένα περιβάλλον που τις αντιμετωπίζει ισότιμα, ενώ ταυτόχρονα οδηγεί τα παιδιά σε έναν καινούργιο, πιο ελεύθερο τρόπο σκέψης απαλλαγμένο από στερεότυπα και προκαταλήψεις φύλου. Όπως παρατηρεί η Τρέσσου (1995), χρειάζεται υποστήριξη, ενθάρρυνση και ενεργό συμμετοχή, ώστε τα μαθηματικά να μετατραπούν σε μια ευχάριστη μεπειρία για τα παιδιά. Μια δράση που αξιοποίησε πολλά από τα παραπάνω σύγχρονα μέσα εκπαίδευσης ήταν η δημιουργία λέσχης φυσικών επιστημών, η οποία έλαβε χώρα στο 17^{ο} Δημοτικό Σχολείο Καλαμαριάς με θέμα «*Οι φυσικές επιστήμες δεν έχουν φύλο, φυλή και ηλικία*». Οι μαθητές/τριες μέσα από πέντε στάδια που περιλάμβαναν την παρακολούθηση ταινίας, τη συνεργατικότητα, τη δραματοποίηση, την ανακαλυπτική μάθηση και τη δημιουργικότητα αποδόμησαν την ταύτιση της επιστήμης με το αντρικό φύλο και γνώρισαν γυναίκες, οι οποίες έπαιξαν ενεργό ρόλο στην επιστημονική εξέλιξη (Γέντση, Λέτσι, Βουρλιάς & Σέρογλου, 2015).

Προς αυτή την κατεύθυνση προσανατολίζονται και δράσεις, οι οποίες λαμβάνουν χώρα τα τελευταία χρόνια και στοχεύουν στην ισότητα των φύλων, στον περιορισμό των στερεοτύπων και στην αποδόμηση των έμφυλων ταυτοτήτων μέσα στη σχολική τάξη. Ενδεικτικά αναφέρονται δύο δράσεις που έλαβαν χώρα από το 2011-2016. Το πρόγραμμα με τίτλο: «*Ευαισθητοποίηση στελεχών και εκπαιδευτικών προσχολικής και πρωτοβάθμιας εκπαίδευσης σε θέματα διακρίσεων και ισότητας φύλων*», το οποίο τελέστηκε υπό την αιγίδα του Εθνικού Κέντρου Δημόσιας Διοίκησης και Αυτοδιοίκησης και είχε ως αντικείμενο την επιμόρφωση των εκπαιδευτικών και την ευαισθητοποίησή τους σχετικά με την παρουσία του φύλου στην εκπαίδευση. Όπως προαναφέρθηκε, το εκπαιδευτικό σύστημα, το λανθάνον αναλυτικό πρόγραμμα, τα σχολικά εγχειρίδια, αλλά και ο τρόπος που τα χρησιμοποιούν οι εκπαιδευτικοί προωθούν, ασυναίσθητα, πολλές φορές, την προβολή σεξιστικών στερεοτύπων. Η παρούσα δράση, στόχευε στην επιμόρφωση των εκπαιδευτικών αναφορικά με θέματα ισότητας, ώστε να συμβάλλουν στην εξάλειψη των ανισοτήτων και των έμφυλων ταυτοτήτων (Γκασούκα κ.ά., 2011-2015). Παρόμοια δράση αποτελεί το: «*Όλα τα παιχνίδια για όλα τα παιδιά*». Πρόκειται, για υλικό ευαισθητοποίησης σχεδιασμένο από την κα Κογκίδου, καθηγήτρια στο Τμήμα Παιδαγωγικής του Αριστοτελείου Πανεπιστημίου Θεσσαλονίκης, στο πλαίσιο του Πανελλήνιου Μαθητικού Διαγωνισμού Ψηφιακής Δημιουργίας (2016-2017). Το υλικό στοχεύει στην άρση της έμφυλης διχοτόμησης των παιχνιδιών και στην ευαισθητοποίηση-αναστοχασμό των εκπαιδευτικών πρωτοβάθμιας εκπαίδευσης αναφορικά με το φύλο. Επιπρόσθετα, επιχειρεί να θίξει τα κακώς κείμενα της σημερινής βιομηχανίας παιχνιδιών, η οποία μέσα από τα στερεότυπα φύλου που προβάλλει, επηρεάζει τη διαμορφωση της συμπεριφοράς των παιδιών και μετέπειτα ενηλίκων, "διδάσκοντάς" τους ότι τα αγόρια και τα κορίτσια είναι διαφορετικά και επηρεάζοντας με αυτόν τον τρόπο τη μελλοντική επιτυχία στη μάθηση, αλλά και τις μελλοντικές επαγγελματικές επιλογές. Τέλος, η Θεματική Εβδομάδα με τίτλο «*Σώμα και Ταυτότητα*» που υλοποιείται σε όλα τα Γυμνάσια της χώρας, έχει κατά το σχολικό έτος 2016-217 τρεις κατευθύνσεις, οι οποίες πραγματεύονται: α) τη διατροφή και ποιότητα ζωής, β) την πρόληψη του εθισμού και των εξαρτήσεων και γ) τις έμφυλες ταυτότητες. Κατά τη διάρκεια της Θεματικής Εβομάδας διοργανώνονται δράσεις και δραστηριότητες που ενημερώνουν μαθητές/τριες, γονείς και εκπαιδευτικούς για τα παραπάνω θέματα. Συγκεκριμένα, όσον αφορά τις έμφυλες ταυτότητες, οι δράσεις επικεντρώνονται στην ενημέρωση σχετικά με τις αλλαγές στο ανθρώπινο σώμα, τα ανθρώπινα δικαιώματα και τα δικαιώματα των γυναικών, την αποδόμηση των έμφυλων στερεοτύπων, την έμφυλη βία, τα έμφυλα στερεότυπα, καθώς και τους παράγοντες που τα αναπαράγουν κ.ά. (Γενική Διεύθυνση Σπουδών Πρωτοβάθμιας και Δευτεροβάθμιας Εκπαίδευσης, 2016). Η προσπάθεια πρέπει να είναι συλλογική, για να επιτευχθεί η άρση των προκαταλήψεων. Όλοι οι φορείς παιδείας - οικογένεια, εκπαιδευτική κοινότητα, κοινωνία πρέπει να προσβλέπουν προς μία εκπαίδευση που δεν θα προβάλλει ανσιότητες, αλλά θα τις εξαλείφει.

Η έρευνα για το φύλο συνεχίζεται και επεκτείνεται πέραν του εκπαιδευτικού πλαισίου, επιχειρώντας να εντρυφήσει σε όλες τις εκφάνσεις της ζωής των ανθρώπων. Ενδεικτικά αναφέρονται: Το έργο *«Καλλιρόη»* (2004-2008), το οποίο διοργανώθηκε από το Τμήμα Ψυχολογίας του Αριστοτελείου Πανεπιστημίου Θεσσαλονίκης. Το ερευνητικό πρόγραμμα στόχευε στην ανάδειξη της σημασίας της ισότητας μεταξύ των φύλων, καθώς και στην εξάλειψη των ανισοτήτων με την ισότιμη συμμετοχή των γυναικών στην επαγγελματική ζωή (Δεληγιάννη-Κουϊμτζή, Γωνίδα-Μπαμνίου,

Ψάλτη, 2008). Επίκαιρο και βαρύνουσας σημασίας για την παγκόσμια υφιστάμενη πραγματικότητα ήταν το Ερευνητικό Πρόγραμμα GeMIC, που πραγματευόταν την αμοιβαία επίδραση μεταξύ φύλου, μετανάστευσης και διαπολιτισμικότητας. Το Πρόγραμμα μέσα από την εξέταση πέντε θεματικών πεδίων, κατέγραψε τις πολλαπλές διακρίσεις που βιώνουν οι γυναίκες μετανάστριες συγκριτικά με τους άντρες (Ζαβού, Καμπούρη & Στρατηγάκη, 2013). Όλες οι συναφείς δράσεις ευαισθητοποίησης αποδεικνύουν ότι ο σεβασμός ανάμεσα σε άντρες και γυναίκες είναι εκούσια επιλογή αμφότερων και πρέπει να χαρακτηρίζει όλες τις εκφάνσεις της κοινωνικής ζωής.

Ελληνική βιβλιογραφία

Ανθόπουλος, Κ., & Κανταρτζή, Ε. (2006). Η συμμετοχή των δύο φύλων στη στελέχωση της Πρωτοβάθμιας Εκπαίδευσης. *Επιθεώρηση Εκπαιδευτικών Θεμάτων, 11*, 5-19.

Άχλης, Ν. (1983). *Οι γειτονικοί μας λαοί Βούλγαροι και Τούρκοι στα σχολικά βιβλία Ιστορίας Γυμνασίου και Λυκείου*. Θεσσαλονίκη: Κυριακίδη.

Γενική Διεύθυνση Σπουδών Πρωτοβάθμιας και Δευτεροβάθμιας Εκπαίδευσης (2016). *Υλοποίηση στο Γυμνάσιο Θεματικής Εβδομάδας Ενημέρωσης και Ευαισθητοποίησης σε ζητήματα Διατροφής, Εθισμού-Εξαρτήσεων και Έμφυλων Ταυτοτήτων κατά το Σχολικό Έτος 2016-2017*. ΥΠΕΠΘ. Διαθέσιμο στο*: https://www.minedu.gov.gr/publications/docs2016/thematiki_week.pdf*. Ανακτήθηκε 14/3/2017.

Γέντση, Ε., Λέτσι, Α., Βουρλιάς, Κ., & Σέρογλου, Φ. (2015). Ψηφιακές αφηγήσεις και διδασκαλία των φυσικών επιστημών στα πλαίσια μιας λέσχης φυσικών επιστημών στο δημοτικό σχολείο. Πρακτικά *3ου Πανελλήνιου Εκπαιδευτικού Συνεδρίου Ημαθίας* (σσ. 280-291).

Γκασούκα, Μ., Παπαγιαννοπούλου, Μ., Φουλίδη, Ξ., & Χαραμής, Π. (2011-2015). "*Ευαισθητοποίηση στελεχών και εκπαιδευτικών της προσχολικής και πρωτοβάθμιας εκπαίδευσης σε θέματα διακρίσεων και ισότητας των φύλων*. ΙΝ. ΕΠ-Ε.Σ.Δ.Δ.Α, Κωδικός Πράξης: 357057, Ανάπτυξη του Ανθρώπινου Δυναμικού της Δημόσιας Διοίκησης 2011-2015). Αθήνα: Υπουργείο Εσωτερικών και Διοικητικής Ανασυγκρότησης. Διαθέσιμο στο: http://blogs.sch.gr/symdim-dath43/files/2015/11/%CE%95%CE%9A%CE%A0%CE%91%CE%99%CE%94%CE%95%CE%A5%CE%A4%CE%99%CE%9A%CE%9F_%CE%A5%CE%9B%CE%99%CE%9A%CE%9F_%CE%95%CE%9A%CE%94%CE%94%CE%912.pdf Ανακτήθηκε στις: 14/3/2017.

Γκασούκα, Μ., & Γεωργαλλίδου, Μ. (2014). *Ένταξη της Ισότητας των φύλων στη γλώσσα των διοικητικών εγγράφων. Οδηγός χρήσης μη σεξιστικής γλώσσας στα διοικητικά έγγραφα*. Γενική Γραμματεία Ισότητας Φύλων: Σύμβουλοι Οργάνωσης και Τεχνολογιών.

Γκούμας, Ευ., Σδρόλιας, Κ., & Τριανταφυλλίδης, Τ. (2013). Απαντώντας στην απαίτηση «μαθηματικά για όλους»: μια πρόταση διαφοροποιημένης διδασκαλίας με τη χρήση χειραπτικών υλικών στο δημοτικό σχολείο. Στο Σ. Παντελιάδου & Δ. Φιλιππάτου (Επιμ.), *Διαφοροποιημένη Διδασκαλία Θεωρητικές προσεγγίσεις και Εκπαιδευτικές πρακτικές* (σσ. 357-390). Αθήνα: Πεδίο.

Γεωργίου-Νίλσεν, Μ. (1980). *Η Οικογένεια στα Αναγνωστικά του Δημοτικού Σχολείου*. Αθήνα: Κέδρος.

Δεληγιάννη-Κουϊμτζή, Β. (1987). Τα στερεότυπα για ρόλους των δύο φύλων στα εγχειρίδια του Δημοτικού Σχολείου. Η Γλώσσα μου. *Φιλόλογος, 49*, 229-248.

Δεληγιάννη–Κουϊμτζή, Β., & Ζιώγου-Καραστεργίου, Σ. (1993). *Εκπαίδευση και Φύλο. Ιστορική Διάσταση και Σύγχρονος Προβληματισμός*. Θεσσαλονίκη: Βάνιας.

Δεληγιάννη, Β. (1999). Μια επιτυχημένη καριέρα και ένας καλός σύζυγος: Όνειρα και προσδοκίες κοριτσιών εφηβικής ηλικίας. Στο Β. Δεληγιάννη, & Σ. Ζιώγου (Επιμ.), *Εκπαίδευση και Φύλο* (σσ. 311-332). Θεσσαλονίκη: Βάνιας.

Δεληγιάννη-Κουϊμτζή, Β., Γωνίδα-Μπαμνίου, Ε. Ψάλτη, Α. (2008) (Επιμ.). *Εφηβεία, προσανατολισμοί και επιλογές ζωής: Διερευνώντας τις μεταβατικές διαδικασίες των νέων με την οπτική του φύλου*. Έργο «Καλλιρόη», Τμήμα Ψυχολογίας, ΑΠΘ. Θεσσαλονίκη: On Demand AE.

Δημάκη, Α., Χαϊτοπούλου, Ι., Παπαπάνου, Ι., & Ραβάνης, Κ. (2008). Φύλο και διδασκαλία των Φυσικών Επιστημών: μια ποιοτική προσέγγιση αντιλήψεων μελλοντικών νηπιαγωγών. Στο Π. Κουμαράς & Φ. Σέρογλου (Επιμ.), *Πρακτικά Τέταρτου Πανελλήνιου Συνεδρίου της Ένωσης για τη Διδακτική των Φυσικών Επιστημών* (σσ. 514-523). Θεσσαλονίκη: Χριστοδουλίδη.

Ζαββού, Α., Καμπούρη, Ν., & Στρατηγάκη, Μ. (Επιμ.). (2013). *Φύλο, Μετανάστευση, Διαπολιτισμικότητα*. Αθήνα: Νήσος.

Ζιώγου-Καραστεργίου, Σ., & Δεληγιάννη-Κουϊμτζή, Β. (1981). Τα στερεότυπα για τους ρόλους των φύλων στα αναγνωστικά του δημοτικού σχολείο. *Φιλόλογος*, *23*, 282- 295.

Holub, R. C. (2004). *Θεωρία της Πρόσληψης-μια κριτική εισαγωγή* (μτφρ. Κ. Τσακοπούλου). Αθήνα: Μεταίχμιο.

Θεοδώρου, Η., & Κουτλής, Ευ. (2001). Η ανισότητα των δύο φύλων στην Εκπαίδευση. *Το εικονικό σχολείο*, *2* (2-3), 1-22.

Καλεράντε, Ε., & Βαμβακίδου, Ι. (2014). Επανεγγράφοντας την ισότητα των φύλων στην Εκπαίδευση: Η Πολιτική και Ηθική των Ανθρωπίνων Δικαιωμάτων. Στο Α. Τάτσης (Επιμ.), «*Πρακτικά Α' Πανελλήνιου Συνεδρίου*» (σσ. 44-60).

Κανατσούλη, Μ., & Σουλιώτη, Δ. (Επιμ.). (2015). *Νέα πρότυπα για το ανδρικό φύλο μέσα από τα παιδικά λογοτεχνικά βιβλία*. Θεσσαλονίκη: Γράφημα.

Κανταρτζή, Ε. (1991). *Η Εικόνα της Γυναίκας. Διαχρονική Έρευνα των Αναγνωστικών Βιβλίων του Δημοτικού Σχολείου*. Θεσσαλονίκη: Αφοί Κυριακίδη.

Κανταρτζή, Ε. (2001). Η εικόνα της γυναίκας στα βιβλία των Μαθηματικών. *Σύγχρονη Εκπαίδευση*, *118*, 56-67.

Κανταρτζή, Ε. (2003). *Τα Στερεότυπα του Ρόλου των Φύλων στα Σχολικά Εγχειρίδια του Δημοτικού Σχολείου*. Θεσσαλονίκη: Αφοί Κυριακίδη.

Κανταρτζή, Ε., & Πλιόγκου, Β. (2007). Η εικόνα του φύλου στα σχολικά εγχειρίδια του Δημοτικού Σχολείου. Η περίπτωση των Μαθηματικών, της Γεωγραφίας και των Φυσικών Επιστημών. Στο Ε. Ντρενογιάννη, Φ. Σέρογλου & Ε. Τρέσσου (Επιμ.), *Φύλο και Εκπαίδευση: Μαθηματικά, Φυσικές Επιστήμες, Νέες Τεχνολογίες* (σσ. 421-437). Αθήνα: Καλειδοσκόπιο.

Κανταρζή, Ε. & Πλιόγκου, Β. (Επιστ. Υπεύθ. Ερευν. Έργου Ε. Μαραγκουδάκη). (2007). *Εισαγωγή Θεμάτων για την Προώθηση της Ισότητας των Φύλων στην Εκπαιδευτική Διαδικασία* – Υποστηρικτικό Διδακτικό Υλικό για τα Σχολικά Εγχειρίδια μαθημάτων Θετικής κατεύθυνσης του Δημοτικού Σχολείου. Ιωάννινα. Διαθέσιμο στο: http://www.isotita-epeaek.gr/ipostirktiko_iliko/Dhmot_Theoritikis_7.pdf Ανακτήθηκε 11/3/2017.

Καρακατσάνη, Δ. & Πλιόγκου, Β. (2016). Αναλύσεις της Παιδικής Ηλικίας και Προοπτικές προάσπισης των δικαιωμάτων του παιδιού. Η περίπτωση του Πολωνού Παιδαγωγού Γιάννους Κόρτσακ. Στο Β. Μπάρος, Μ. Δημάση, Θ. Γκαμπράνη, & Γρ. Κ. Κωνσταντινίδου (Επιμ.), *Παιδική Ηλικία και Μετανάστευση Προσκλήσεις για την Παιδαγωγική της Ετερογένειας-Τιμητικός Τόμος για τον Ομότιμο Καθηγητή Σπύρο Πανταζή* (σσ. 101-118). Αθήνα: Διάδραση.

Καστράνη, Θ., Λέντζα, Β., Πετρίδου, Κ., & Φρόση, Λ. (Επιμ.). (2008). *Πρακτικά Συνεδρίου ΚΑΛΛΙΡΡΟΗ «Από την Εφηβεία στην Ενήλικη Ζωή»*. Τμήμα Ψυχολογίας, Αριστοτέλειο Πανεπιστήμιο Θεσσαλονίκης. Θεσσαλονίκη.

Κογκίδου, Δ., & Πολίτης Φ. (2006). Η εννοιολόγηση του φύλου στη φεμινιστική σκέψη: Από το δίπολο βιολογικό-κοινωνικό φύλο στην απαρχή του τρίτου φεμινιστικού κύματος. Προλογικό σημείωμα. Στο R.W. Connell (Επιμ.), *Το Κοινωνικό Φύλο* (σσ. 1-29). Θεσσαλονίκη: Επίκεντρο.

Κογκίδου, Δ. (2015). *Πέρα από το ροζ και το γαλάζιο. Όλα τα παιχνίδια για όλα τα παιδιά*. Θεσσαλονίκη: Επίκεντρο.

Κογκίδου, Δ. (2016). *Όλα τα παιχνίδια για όλα τα παιδιά. Υλικό ευαισθητοποίησης για τους/τις Εκπαιδευτικούς σχολικών μονάδων Πρωτοβάθμιας* Εκπαίδευσης. Αθήνα: Γενική Γραμματεία Ισότητας των Φύλων του Υπουργείου Εσωτερικών και Διοικητικής Ανασυγκρότησης.

Κοντογιαννοπούλου-Πολυδωρίδη, Γ. (1995). *Εκπαιδευτική Πολιτική και Πρακτική: Μια Κοινωνιολογική Ανάλυση*. Αθήνα: Ελληνικά Γράμματα.

Μακρυνιώτη, Δ. (1986). *Η Παιδική Ηλικία στα Αναγνωστικά Βιβλία 1834-1919*. Αθήνα-Γιάννινα: Δωδώνη.

Μαραγκουδάκη, Ε. (Επιμ.). (2000-2006). *Βοηθητικό Εκπαιδευτικό Υλικό για την Εισαγωγή Θεμάτων σχετικά με τα φύλα στην Εκπαιδευτική Διαδικασία*. ΕΠΑΕΑΚ ΙΙ. ΥΠ. Ε. Π. Θ. Διαθέσιμο στο: http://www.isotita-epeaek.gr/welcome.htm. Ανακτήθηκε 25/6/2017.

Μαραγκουδάκη, Ε. (Επιμ.). (2005). *Εκπαίδευση και Διάκριση των Φύλων* (4η έκδοση). Αθήνα: Οδυσσέας.

Μπονίδης, Θ. Κ. (2004). *Το περιεχόμενο του σχολικού βιβλίου ως αντικείμενο έρευνας. Διαχρονική εξέταση της σχετικής έρευνας και μεθοδολογικές προσεγγίσεις*. Αθήνα: Μεταίχμιο.

Νόβα-Καλτσούνη, Χ. (1996). *Κοινωνικοποίηση. Η Γένεση του Κοινωνικού Υποκειμένου*. Αθήνα: Gutenberg.

Πολίτης, Φ. (1994). Για μία αποδόμηση της αντιπαιδαγωγικής διάκρισης των δύο φύλων. Η περίπτωση μελέτης του γλωσσικού σεξισμού στα σχολικά εγχειρίδια του Δημοτικού σχολείου «Η γλώσσα μου». *Νέα Παιδεία, 71*, 135-148.

Παντίσκα, Π., Παπαπάνου, Γ., & Ραβάνης, Κ. (1997). Η διάκριση των φύλων στα σχολικά εγχειρίδια των φυσικών επιστημών: παραδοσιακές και εναλλακτικές προσεγγίσεις. Στο Β. Δεληγιάννη & Σ. Ζιώγου, (Επιμ.), *Φύλο και Σχολική Πράξη* (σσ. 331-338). Θεσσαλονίκη: Βάνιας.

Πυργιωτάκης, Ι. (Επιμ.). (2001). *Ολοήμερο Σχολείο. Λειτουργία και Προοπτικές*. Αθήνα: ΥΠΕΠΘ-Παιδαγωγικό Ινστιτούτο.

Τρέσσου-Μυλωνά, Ε. (1994). Πρακτικές που προάγουν την ισότιμη συμμετοχή των κοριτσιών στη μαθηματική παιδεία. Στο Ν. Παπαγεωργίου (Επιμ.), *Πρακτικά Συνεδρίου Εκπαίδευση και Ισότητα Ευκαιριών. Παιδαγωγικό Υλικό και Ισότητα Ευκαιριών στην Πρωτοβάθμια και Δευτεροβάθμια Εκπαίδευση* (σσ. 186-196). Αθήνα: Υπουργείο Προεδρίας της Κυβέρνησης, Γενική Γραμματεία Ισότητας.

Τρέσσου, Ε. (1995). Πρακτικές που προάγουν την ισότιμη συμμετοχή παιδιών στην εκπαιδευτική διαδικασία. *Εκπαίδευση και Ισότητα Ευκαιριών-Ευρωπαϊκό Συνέδριο*. 7-9 Απριλίου, Αθήνα.

Τρέσσου, Ε., Κανταρτζή, Ε., & Πλιόγκου, Β. (Επιστ. Υπεύθ. Ερευν. Έργου Ε. Μαραγκουδάκη). (2006). *Εισαγωγή Θεμάτων για την Προώθηση της Ισότητας των Φύλων στην Εκπαιδευτική Διαδικασία* – Υποστηρικτικό Διδακτικό Υλικό, Συμπληρωματικά Φυλλάδια για τα Σχολικά Εγχειρίδια μαθημάτων Θετικής κατεύθυνσης του Δημοτικού Σχολείου. Ιωάννινα.

Τρέσσου, Ε., Κανταρτζή, Ε., Πλιόγκου, Β., & Πάτκου, Ε. (Επιστ. Υπεύθ. Ερευν. Έργου Ε. Μαραγκουδάκη). (2007). *Εισαγωγή Θεμάτων για την Προώθηση της Ισότητας των Φύλων στην Εκπαιδευτική Διαδικασία* – Υποστηρικτικό Διδακτικό Υλικό, Συμπληρωματικά Φυλλάδια για τα Σχολικά Εγχειρίδια μαθημάτων Θετικής κατεύθυνσης του Δημοτικού Σχολείου. Ιωάννινα. Διαθέσιμο στο: http://www.isotita-epeaek.gr/ipostirktiko_iliko/Dhmot_Thetikis_7.pdf. Ανακτήθηκε 11/3/2017.

Φραγκουδάκη, Α. (1979). *Τα Αναγνωστικά Βιβλία του Δημοτικού Σχολείου*. Αθήνα: Θεμέλιο.

Φτιάκα, Ε. (2007). *Ειδική και Ενιαία Εκπαίδευση στην Κύπρο*. Αθήνα: Ταξιδευτής.

Ξένη βιβλιογραφία

Adams, C., & Walkerdine, V. (1986). *Investigating Gender in the Primary School: INSET Materials for Primary Teachers*. London: ILEA.

Alic, M. (1986). *Hypatia's Heritage. A History of Women in Science from Antiquity to the Late Nineteenth Century*. London: The Women's Press.

Althusser, L. (1972). Ideology and ideological state apparatuses. In B. Cosin et al. (Eds.), *Education, Structure and Society*. London: Penguin.

Baker, B., & Jones, D. (1993). Creating gender equality. Cross - national gender stratification at mathematical performance. *Sociology of Education, 66* (1), 91-103.

Berelson, B. (1952). *Content Analysis in Communication Research.* New York: University Press.

Bourdieu, P., & Passeron, J. (1977). *Reproduction in Education, Society and Culture.* London: Sage.

Delamont, S. (1983). *Interaction in the Classroom.* London: Methuen.

Delamont, S. (1990). *Sex Roles and the School.* London: Routledge.

Holsti, O. (1968). Content Analysis. In A. Aronson & E. Lindzey (Eds.), *The Handbook of Social Psychology 2* (pp. 596-675). London: Addison Wesley Publ.

Joanne, L., Yves, L., Mario, L., Francois, L., Gerard-Raymond, R., Carlo, S., & Mary, P. (2002). Past and Current Trends in the Analysis of Textbooks in a Quebec Context. *Curriculum Inquiry, 32* (1), 51-83.

Nilsen, A. (1971). Women in children's literature. *College English, 32*, 918-926.

Robson, C. (1996). *Real World Research.* London: Blackwell.

Rupley, H., Garcia, J., & Longnion, B. (1981). Sex role portrayal in reading materials implications for the 1980s. *The Reading* T*eacher*, *34*, 786-791.

Tibbetts, S. L. (1979). *Sexism in children's magazines*. University of Pennsylvania: Unpublished Doctor's Dissertation.

U'Ren, M (1971). The image of women in textbooks. In N. Gornick & B. Moran (Eds), *Woman in Sexist Society: Studies in Power and World Development* (pp. 218-226). Washigton DC: Overseas Development Council.

Weitzman, L., & Rizzo, D. (1974). *Biased Textbooks Images of Males and Females in Elementary School Textbooks*. National Foundation for the Improvement of Education.